

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	1	
Voorwoord	2	
Inleiding	3	
Hoofdstuk 1	Armenzorg en bejaardenzorg	
§ 1.	De ontwikkeling van de armenzorg in de Nederlanden tot ca. 1800	5
§ 2.	Armenzorg in Leiden tot ca. 1800	7
Hoofdstuk 2	Vormen van bejaardenzorg in achttiende eeuws Leiden	
§ 1.	Inleiding	10
§ 2.	Zelfstandig wonen met bedeling	12
§ 3.	Hofjes	14
§ 4.	Proveniers	16
§ 5.	Inwonen bij familie	16
§ 6.	Uitbesteding bij particulieren	17
§ 7.	Het Hou- of Arme Kinderhuis	17
§ 8.	Gasthuizen	18
§ 9.	(Wees- en) oudeliedenhuizen	19
§ 10.	Bejaardenzorg in Leiden in 1749	19
Hoofdstuk 3	Minnekinderen en minnehuizen	
§ 1.	Inleiding	22
§ 2.	Minnekinderen	23
§ 3.	De drie particuliere minnehuizen in Leiden; oorsprong en plaats	26
§ 4.	De minnevaders en –moeders	31
Hoofdstuk 4	De zorg in de minnehuizen	
§ 1.	Plaatsing, aantal bewoners en ruimte	34
§ 2.	Bedeling	35
§ 3.	Dagelijks leven	38
Hoofdstuk 5	De totstandkoming van het Oudeliedenhuus	
§ 1.	De eerste plannen, 1740-1757	41
§ 2.	Vrijkomen van bruikbare panden en eerste legaten ten behoeve van stichting	44
§ 3.	De jaren tot 1784; stichting en binnenkomst eerste bewoners	45
Hoofdstuk 6	Het Oudeliedenhuus tot 1815	
§ 1.	Inleiding	48
§ 2.	1784-1815	48
§ 3.	De zorg in het huus; ruimte, voeding en kleding	50
§ 4.	Dagelijks leven	54
Conclusie		56
Bijlagen		58
Bronnen en literatuur		72

VOORWOORD

Dit korte voorwoord wil ik gebruiken om enkele mensen te bedanken die mij informatie en/of advies gegeven hebben tijdens het onderzoek voor en het schrijven van deze scriptie. Dit zijn de heer Groenveld, mijn begeleider, de heer de Baar van het gemeentearchief, die mij vele nuttige tips kon geven dankzij zijn grote kennis van de bronnen, de heer Noordam en mevrouw Krikke-Frijns, beide voor het verstrekken van informatie omtrent de uitbesteding van kinderen, die nodig was om de praktijk van de uitbesteding van bejaarden beter te begrijpen.

Ten slotte bedank ik Miranda, niet alleen voor steun tijdens het maken van de scriptie en het doorlezen van de tekst op onduidelijke formuleringen, maar zeker ook voor de steun gedurende mijn hele studie.

INLEIDING

Oud, afgesloofd, behoeftig en arm, zo werden door de regenten van het in 1782 opgerichte Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis (hierna zal de meer gangbare benaming 'Oudeliedenhuis' worden gebruikt) de mensen genoemd, die dat huis zouden gaan bevolken¹. Vooral de laatste twee kwalificaties zouden we vandaag de dag niet meer gebruiken; het recht op overheidszorg voor elke bejaarde is immers tegenwoordig in Nederland wettelijk vastgelegd. In het verleden was dit zeker niet het geval. Welgestelden hoefden zich over hun oude dag nauwelijks zorgen te maken, maar deze groep was zeer klein. De overgrote meerderheid van de bevolking zag zich, eenmaal op een leeftijd gekomen waarop werken niet meer mogelijk was, genoodzaakt voor ondersteuning aan te kloppen bij een instelling van armenzorg.

Bejaardenzorg in het Leiden van de achttiende eeuw, het onderwerp van deze scriptie, is blijkens het bovenstaande nauw verbonden met de algemene armenzorg in die tijd. Hoewel deze armenzorg vooral de laatste jaren goed bestudeerd is, is de aandacht voor de groep mensen die er op grond van hun gevorderde leeftijd van gebruik maakten in deze studies niet groot. Toch is het, met het oog op de hedendaagse problematiek rond de 'vergrijzing' van de Nederlandse bevolking, mijns inziens interessant en nuttig te bekijken hoe de oude dag er uit zag in een achttiende-eeuwse Hollandse stad en hoe juist in die tijd (althans in Leiden) ouderen steeds meer als specifieke groep gezien gingen worden.

De ontwikkeling naar een echte bejaardenzorg, los van de armenzorg, is waar te nemen in de indeling van deze scriptie. Na het eerste hoofdstuk over de ontwikkeling van de armenzorg vanaf de middeleeuwen tot ongeveer 1800, zowel in de Nederlanden als in het specifieke geval van Leiden, gaat hoofdstuk twee in op de liefst acht vormen van zorg waarin men in de achttiende eeuw in die stad bejaarden tegen kon komen. Uiteraard wordt eerst vastgesteld wat we moeten verstaan onder 'bejaard' in de achttiende eeuw. De volgende vier hoofdstukken zijn gewijd aan twee van de acht behandelde vormen van bejaardenzorg. Allereerst komt in hoofdstuk drie en vier de uitbesteding van bejaarden bij particulieren door het Leidse Huiszittenhuis aan bod. De vragen waar en bij wie de bejaarden terecht kwamen en hoe zij werden verzorgd staan hierbij centraal. Uit het gegeven dat kinderen en bejaarden vanaf een bepaald moment in de achttiende eeuw gescheiden uitbested

werden, blijkt al de ontwikkeling naar een specifieke bejaardenzorg. Voor de uitbesteding van bejaarden bij particulieren geldt overigens in nog sterkere mate wat ook al gezegd is over de bejaardenzorg in haar algemeenheid: tot nu toe is er vrijwel geen onderzoek naar gedaan. Dit was dan ook de voornaamste reden om juist deze vorm van bejaardenzorg te onderzoeken. In de hoofdstukken vijf en zes wordt de geschiedenis van het eerste echte Leidse 'bejaardentehuis' behandeld, het Gereformeerd Oudeliedenhuis. Zowel de plannen tot oprichting, de uiteindelijke oprichting in 1782 en het wel en wee van het huis tot aan de gedwongen verhuizing vanuit het eerste pand op de hoek van de Koppenhinksteeg en de Middelweg in 1815 komen aan de orde, alsmede de zorg voor de bewoners. Het huis moest aan de uitbesteding van bejaarden een einde maken (wat overigens niet lukte) en deze mensen betere zorg bieden; een vergelijking tussen beide vormen, zoals plaats zal vinden in het laatste hoofdstuk, is de aangewezen methode om aan te tonen of dit daadwerkelijk gebeurde.

Ten slotte moet de keuze voor de achttiende eeuw worden verklaard. In de eerste plaats werd het aanvankelijke plan de zeventiende eeuw als onderwerp te nemen bemoeilijkt door het zeer praktische probleem van het vrijwel ontbreken van bronnen over bejaardenzorg uit die tijd. Hiernaast bleek echter de achttiende eeuw ook zeer interessant juist vanwege het, althans in Leiden, in die periode ontstaan van de zorg voor bejaarden als specifieke groep, die zich losmaakte uit de algemene armenzorg.

HOOFDSTUK 1

ARMENZORG EN BEJAARDENZORG

§ 1. De ontwikkeling van de armenzorg in de Nederlanden tot ca. 1800

De middeleeuwse zorg voor armen² was voornamelijk gebaseerd op de bijbelse werken van barmhartigheid¹. Zeker tot de opkomst van de steden was ze in handen van de kerk. Bij kloosters was vaak een gasthuis, oorspronkelijk voor passanten, maar steeds vaker verbleven hier zieken, gebrekkigen, arme oude mensen of andere hulpbehoevenden².

Later ontstonden ook in de steden gasthuizen, in Holland vanaf het midden van de dertiende eeuw. Hiernaast hadden de meeste parochies een Tafel van de Heilige Geest, die uitdelingen verzorgde van voedsel, kleding en brandstof. De hoeveelheid verstrekte goederen stond echter in povere verhouding tot hetgeen in werkelijkheid nodig was, zodat bedelen voor de meeste armen een noodzaak was om het hoofd boven water te houden.

Naast deze institutionele armenzorg kwamen opvang in familiekring en uitbesteding van jonge kinderen en bejaarden voor, maar de gegevens hieromtrent zijn wat betreft de middeleeuwen schaars.

Een belangrijk kenmerk van de middeleeuwse armenzorg is de in onze ogen grote inefficiëntie. De uitdelingen van de Tafels van de Heilige Geest waren niet gespreid over het gehele jaar, maar vonden plaats rond de kerkelijke feestdagen³. Controle op de noodzaak bepaalde personen te bedelen ontbrak, waardoor mensen die het echt nodig hadden buiten de boot konden vallen. In het kort kan men zeggen, dat structurele oplossing van de armoede niet werd nagestreefd. Bedelaars waren een geaccepteerd deel van de maatschappij; ze gaven de gelovigen gelegenheid door liefdadigheid aan hun eigen zieleheil te werken⁴.

De problemen, die een inefficiënte armenzorg kon veroorzaken, waren tot het einde van de vijftiende eeuw voor de maatschappij als geheel nog te overzien. Oorlogen, prijsstijgingen,

---

¹ Mattheüs 25: 31-46.

² Armoede en ziekte zijn niet los van elkaar te zien; door ziekte kon men geen arbeid meer verrichten en was dus aangewezen op zorg.

³ Blockmans en Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden', 524.

afnemende werkgelegenheid en andere samenhangende factoren deden de schare armen aan het eind van de middeleeuwen evenwel toenemen. Op zoek naar werk en een betere opvang trokken vele tot armoede vervallen plattelanders naar de steden en voegden zich bij de daar reeds aanwezige massa noodlijdenden.

Vanuit de steden kwam dan ook de wil tot verandering van het bestaande systeem. De stadsbestuurders, vooral van de Vlaamse steden, zagen door de toenemende hoeveelheid bedelaars de sociale rust en daarmee de economie bedreigd. Zij vertegenwoordigden een nieuwe visie, namelijk een waarin armoede gezien werd als sociaal probleem, in plaats van een geaccepteerd onderdeel van de maatschappij. Het was hen duidelijk dat er veel profiteurs onder de bedelden waren; lieden die wel degelijk in staat waren hun eigen brood te verdienen⁵.

In concreto wilde de stedelijke overheid één centrale armenkas, onder haar eigen beheer, waaruit alle armen werden bedeed, waarna bédelen verboden moest worden. Door deze meer rationele aanpak moest het ook mogelijk worden controle op de bedeling toe te passen.

De theoretische onderbouwing van deze ideeën kwam tot uiting in het in 1526 verschenen boek *De subventione pauperum* van de humanist Juan Luis Vives. Behalve op een centrale armenkas in stedelijke handen, legde hij ook de nadruk op werkplicht voor gezonde armen en zorg voor opvoeding van kinderen⁶.

Ieper was de eerste stad waar één centraal orgaan de bedeling op zich ging nemen en verschillende Vlaamse steden volgden dit voorbeeld⁷. In een plakkaat stelde Karel V op 7 oktober 1531 het Ieperse model verplicht voor alle steden in de Nederlanden. De grote autonomie van de steden in de Noordelijke Nederlanden zorgde er evenwel voor dat hier in deze gebieden weinig van terecht kwam.

Hoewel van een letterlijke navolging dus nauwelijks sprake was, had het Ieperse voorbeeld ook in de Noordelijke Nederlanden wel degelijk invloed. Bij plakkaat van de Staten van Holland verkreeg de wereldlijke overheid op 2 maart 1575 de suprematie over de armenzorg⁸. In diverse

---

⁴ G.N.M. Vis, *Oud en arm. Hervormde bejaardenzorg in Alkmaar, 1744-1994* (Hilversum 1994) 17.

⁵ Blockmans en Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden', 534.

⁶ Decavele wijst erop, dat de ideeën omtrent hervorming van de armenzorg niet plotsklaps aan het begin van de zestiende eeuw uit de lucht kwamen vallen. Samenwerking tussen wereldlijke en geestelijke besturen was al eerder op gang gekomen. J. Decavele, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Brussel 1975) 118-119.

⁷ Decavele, 'Polemieken', 129-130.

⁸ J. Prinsen, 'Armenzorg te Leiden in 1577', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 26 (1905) 113-160, aldaar 122.

steden nam het stadsbestuur zelfs initiatieven tot stichting van weeshuizen⁹.

Hoewel de controle over de armenzorg vanaf 1575 dus definitief in handen was van het stadsbestuur, hield de magistraat zich niet in iedere stad even actief met die zorg bezig. Na de reformatie, toen de nieuwe diaconieën op het toneel van de armenzorg waren verschenen, bestonden in grote lijnen de volgende drie mogelijkheden: Óf de overheid liet de gehele zorg over aan de diaconie; óf ze had zelf een armbestuur, dat bestond naast een zelfstandige ; of er was een gecombineerd armbestuur¹⁰. Deze laatste mogelijkheid benaderde het Ieperse model het meest en was van toepassing op Leiden.

De bovengenoemde stichting van weeshuizen is een voorbeeld van een andere ontwikkeling van de armenzorg na de middeleeuwen. Waren in de eerste gasthuizen nog jongeren, ouderen, zieken en gezonde armen door elkaar aanwezig, nu ontstonden meer gespecialiseerde instellingen, zoals weeshuizen, oude mannen- en vrouwenhuizen en gasthuizen waar alleen zieken konden verblijven.

Voorwaarde om in een dergelijke instelling te worden opgenomen was na de reformatie het aanhangen van het 'ware' geloof. Dit leidde er dan ook toe, dat de dissenters vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw hun eigen instellingen gingen stichten¹¹.

§ 2. Armenzorg in Leiden tot ca. 1800

De zojuist getoonde ontwikkeling van de armenzorg in de Nederlanden is in Leiden goed waarneembaar. In de loop van de late middeleeuwen werden drie gasthuizen gesticht: Het Catharinagasthuis in het derde kwart van de dertiende eeuw, het Vrouwengasthuis rond 1395 en het Sint Elisabethgasthuis kort voor 1428. In 1583 werden de laatste twee samengevoegd, waarna tien jaar later vereniging met het leprooshuis volgde.

Minstens vanaf het eind van de dertiende eeuw was er in de stad een instelling van de Heilige Geest¹². Kort na 1450 kochten de Heilige Geestmeesters een pand, oorspronkelijk om voorraden te

---

⁹ J.D. Schmidt, *Weezenverpleging bij de gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht 1915) 88. Overigens werden de meeste weeshuizen gesticht door particulieren. Hiernaast ontwikkelden enkelen zich uit Heilige Geesthuizen. S. Groenveld, "'Geef van uw haaf een milde gaaf ons arme weesen". De zorg voor wezen tot 1800, als onderdeel van de armenzorg' in: S. Groenveld ed., *Daar de oranje-appel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975* (Amsterdam 1975) 9-51, aldaar 30.

¹⁰ Schmidt, *Weezenverpleging*, 108. G.J. Mentink, 'Armenzorg en armoede in de archivalische bronnen in de Noordelijke Nederlanden 1531-1854', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 551-561, aldaar 553.

¹¹ Groenveld, "'Geef van uw haaf'", 34-37.

¹² Oorspronkelijk vormde Leiden één parochie (van de Pieterskerk); de later ontstane parochies kregen geen instelling van de Heilige Geest meer. C. Ligtenberg, *De Armenzorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw* (s Gravenhage 1908) 203.

bewaren en vergadering te houden. Spoedig werden hier ook vondelingen en wezen ondergebracht en gaandeweg werd het Heilige Geesthuis tot weeshuis¹³.

De drie Leidse parochies hadden tot 1577 ieder een zogenaamd Huiszittenhuis. De hieraan verbonden huiszittenmeesters (of aalmoezeniers) hadden de taak de huiszittende armen, diegenen, die nog in een eigen huisje woonden, te bedelen. In het genoemde jaar werden de drie instellingen samengesmolten, en in 1582 kwam samenvoeging met de pas ontstane van de gereformeerden tot stand. De stad en de kerk benoemden voortaan elk een gedeelte van de regenten¹⁴.

Dat zowel de fusie van twee van de drie gasthuizen als die van de drie Huiszittenhuizen en de gereformeerde in dezelfde periode plaatsvonden, was geen toeval. Het was het resultaat van een in 1577 in de vroedschap besproken rapport, waarin belangrijke hervormingen van de Leidse armenzorg werden voorgesteld, in de lijn van Vives' denkbeelden¹⁵. Hoewel niet alles van het voorgestelde erdoor kwam¹⁶, was Leiden toch een van de weinige Hollandse steden waar een samenvoeging van kerkelijke en wereldlijke armenzorg tot stand kwam¹⁷. De reden dat dit in Leiden wel lukte, is vermoedelijk het in vergelijking tot andere steden hoge aantal armen in deze stad. Met samenvoeging van diverse armenkassen hoopte men te voorkomen dat mensen bij verschillende instanties om geld aanklopten¹⁸.

De in paragraaf één besproken specialisatie in de armenzorg voltrok zich ook in Leiden. Zoals gezegd evolueerde het Heilige Geesthuis in een weeshuis. Het Catharinagasthuis ontwikkelde zich tot tehuis voor arme zieken¹⁹, het Vrouwengasthuis werd in de zestiende eeuw langzamerhand een proveniershuis²⁰ en het Sint Elisabethgasthuis was al vanaf het begin bestemd voor arme zieke vrouwen²¹. In 1596 ontstond een dolhuis, als onderdeel van het Catharinagasthuis.

Voor de achttiende eeuw gaf een snelle stijging te zien van het aantal instellingen voor armenzorg. In deze periode kwamen het Arme Kinderhuis (1704), aanvankelijk als onderdeel van het Huiszittenhuis maar vanaf 1724 zelfstandig, en het Oudeliedenhuis (1782) tot stand, als uitingen van

---

¹³ Ibidem, 173-174.

¹⁴ Ibidem, 231.

¹⁵ Prinsen, 'De armenzorg te Leiden' behandelt dit rapport.

¹⁶ Zo wilde de opsteller van het rapport eigenlijk alle drie de gasthuizen verenigd zien. Dit gebeurde echter pas in 1773.

¹⁷ Schmidt, *Weezenverpleging*, 108 noemt nog Delft.

¹⁸ A.Th. van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de gouden eeuw* (Amsterdam 1991; eerder verschenen in vier aparte delen, 1978, 1979, 1980 en 1981) 79 (deel 1).

¹⁹ Ligtenberg, *De Armezorg*, 31.

²⁰ Ibidem, 98. Proveniers: zie Hoofdstuk 2, § 4.

²¹ Ibidem, 106.

verdere specialisatie in de stedelijk-gereformeerde armenzorg. Tevens gingen de andere geloofs-richtingen hun eigen instellingen stichten. Zowel de walen, de lutheranen als de rooms-katholieken kregen een wees- en oudeliedenhuus, respectievelijk in 1703, 1720 en 1760²².

De Leidse hofjes staan ietwat apart binnen de Leidse armenzorg, maar mogen in dit overzicht niet ontbreken. In het volgende hoofdstuk komen ze uitgebreider aan bod.

---

²² De ondersteunende instanties van deze geloofsrichtingen kwamen al eerder tot stand; De Waals Hervormde Diaconie al 1583, de Evangelisch Lutherse Diaconie rond dezelfde tijd en het Rooms-Katholiek Armbestuur in 1739.

HOOFDSTUK 2

VORMEN VAN BEJAARDENZORG IN ACHTTIENDE-EEUWS LEIDEN

§ 1. Inleiding

In dit hoofdstuk komen de acht vormen van zorg aan de orde waarvan bejaarden in Leiden in de achttiende eeuw gebruik maakten. Allereerst moet echter vastgesteld worden over welke groep mensen we het hebben, wanneer we spreken over 'bejaarden' in de achttiende eeuw.

Voor de laatste eeuw is de gemiddelde leeftijd van de mens, althans in het welvarende deel van de wereld, enorm gestegen. Het aantal mensen ouder dan vijfenzestig jaar is in Nederland van 1899 tot 1990 toegenomen van 6 naar 12,5 procent van de bevolking²³. Tijdens het ancien régime was dit percentage nog minder dan 6²⁴, vooral als gevolg van mindere hygië, slechtere woon- en werkomstandigheden en eenzijdige en povere voeding voor het grootste deel van de bevolking. Deze omstandigheden zorgden ervoor dat een persoon op veel jongere leeftijd dan vandaag de dag als 'oud' werd gezien. Om dit te staven met voorbeelden: bij de officiële stichting in 1503 van het St. Annahof in de Zegerssteeg in Leiden, bestemd voor arme *oude* vrouwen, werd de leeftijdsgrens bepaald op veertig jaar²⁵. Het Oude Mannenhuis in Delft was bestemd voor personen boven de vijftig²⁶. Dezelfde grens werd gehanteerd in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis te Alkmaar, gesticht in 1744²⁷.

Minimumleeftijden voor toelating waren echter nog geenszins regel en, zoals uit bovenstaand voorbeeld blijkt, niet uniform. Een duidelijk afgebakende leeftijd vanaf wanneer je iemand in de onderzochte periode 'bejaard' kunt gaan noemen is dan ook moeilijk te geven. In deze studie moet de term 'bejaard' ruim worden opgevat. Het gaat over personen, die op grond van hun relatief hoge leeftijd gebruik maken van een vorm van zorg.

---

²³ Vis, *Oud en Arm*, 13.

²⁴ Zie namelijk over het percentage 60-plussers hoofdstuk 2, § 10.

²⁵ Ligtenberg, *De armezorg*, 266.

²⁶ H.L. Houtzager, 'Aspecten van de verzorging van ouden van dagen in Delft in de 16e en 17e eeuw', *Holland* 18 (1986) 209-214, aldaar 209.

²⁷ Vis, *Oud en arm*, 65.

Wanneer het er echter op aankomt een indruk te geven van het *aantal* bejaarden per vorm van zorg, zoals in dit hoofdstuk ook zal plaatsvinden, ontkom ik er niet aan een scherpere definitie te formuleren. Ik zal dit verduidelijken.

Omdat, zoals we zagen, pas in de achttiende eeuw de specialisatie in de armenzorg in Leiden op gang kwam, waren sommige van de acht vormen van zorg specifiek voor ouderen bedoeld dan andere. Ten aanzien van bewoners van een oudeliedenhuis (§ 8) is het eenvoudig te concluderen dat zij op grond van hun leeftijd daar geplaatst zijn²⁸. Bij de groep zelfstandig wonenden die ondersteund werden (§ 2) ligt dit wat moeilijker. Zo vinden we onder de bedeeden van het Huiszittenhuis mensen van alle leeftijden, *waaronder* mensen, die vooral op grond van hun gevorderde leeftijd werden bedeed. Voor welke mensen dit de belangrijkste factor was om voor ondersteuning in aanmerking te komen is echter voor de latere onderzoeker niet meer te achterhalen. In zo'n geval is het dan ook onvermijdelijk een leeftijdsgrens af te spreken waarboven we iemand 'bejaard' gaan noemen. Waar in dit hoofdstuk dus gesproken wordt over aantallen bejaarden gaat het, voor zover leeftijden waren te achterhalen, over de groep mensen boven de zestig jaar, een grens die gekozen is op basis van de schaarse literatuur waarin over bejaarden wordt gesproken.

Het aantal bejaarden per vorm van zorg zal steeds aan het einde van elke paragraaf aan de orde komen. Wanneer er grote schommelingen in dit aantal optraden in de achttiende eeuw, wordt dit ook vermeld. De cijfers die gegeven worden hebben echter voornamelijk betrekking op het jaar 1749. Van dit jaar waren de meeste gegevens beschikbaar, dankzij het bestaan van een belastingkohier dat zeer waardevolle informatie bevat over de Leidse bevolking²⁹. Bovendien ligt het jaar vrijwel in het midden van de achttiende eeuw.

In paragraaf tien wordt het cijfermateriaal voor 1749 op een rijtje gezet en een poging gedaan een indruk te geven van de mate waarin bejaarden (zestig-plus) in Leiden in dat jaar gebruik maakten, of liever gezegd konden maken, van een vorm van zorg. Hiertoe moest het totale aantal zestigplussers in Leiden in 1749 worden geschat.

---

²⁸ Hoewel we ook in oudeliedenhuizen mensen vinden, waarover we ons kunnen afvragen of leeftijd de belangrijkste reden was van plaatsing. Zo waren van de vierenzeventig eerste bewoners van het Oudeliedenhuis minstens 6 personen jonger dan vijftig jaar.

²⁹ De resultaten van een onderzoek naar dit kohier van 1749 zijn te vinden in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma ed., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische opstellen over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985).

Hieruit konden geen gegevens gehaald worden omtrent het aantal door het Huiszittenhuis bedeede, zelfstandig wonende bejaarden (§ 2). Voor het jaar erna, 1750, had ik wel gegevens over deze groep, uit G.P.M. Pot, *Arm Leiden. Levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854* (Hilversum 1994).

Tot slot van deze inleiding nog een korte opmerking over de indeling van dit hoofdstuk. De volgorde van de vormen van zorg is gebaseerd op de mate van zelfstandigheid van de mensen in kwestie, lopend van grote zelfstandigheid bij de eerste vorm, wonen in een eigen huis met bedeling, tot een grote onderworpenheid aan regels in de laatste vorm, een oudeliedenhuis. In enkele gevallen kan deze indeling aanleiding geven tot discussie³⁰.

§ 2. Zelfstandig wonen met bedeling

Uit het voorgaande is gebleken, dat iemand met een leeftijd van rond de vijftig jaar in de achttiende eeuw al beschouwd kon worden als 'oud'. Uiteraard bestonden toen, net als tegenwoordig, grote verschillen in de mate van zelfstandigheid tussen ouderen. Zat de een al voor zijn vijftigste in het Oudeliedenhuis³¹, vele anderen, ouder, woonden tot hun dood zelfstandig.

Een aantal zal dit gedaan hebben zonder vorm van ondersteuning. Diegenen, die het hoofd zonder hulp niet boven water konden houden, konden een beroep doen op een bedelingsinstantie. Het Huiszittenhuis was van deze instanties veruit de grootste. In 1749 bedeelde deze instelling liefst 87,3 procent van alle Leidse armen³². In de loop van de eeuw werd dit aandeel wel kleiner, maar bleef het relatief hoog. In 1813 was het nog 70,3 procent (3504 personen)³³.

Door de verzuiling van de armenzorg, die vooral in de achttiende eeuw in Leiden plaatsvond³⁴, konden niet-gereformeerde bejaarden meer en meer terecht bij hun eigen instantie. Het Rooms-Katholiek Armbestuur werd gaandeweg goede tweede achter het Huiszittenhuis³⁵.

Hoewel het Huiszittenhuis ook mensen bedeelde die bij geen enkele andere instelling terecht konden, bestond een duidelijke voorkeur voor geloofsgenoten, die bovendien in Leiden geboren moesten zijn. Binnen deze groep waren leeftijd, aantal kinderen, gezinssamenstelling en inkomen de

---

³⁰ Zo is het in bepaalde gevallen moeilijk uit te maken wie zelfstandiger was; iemand, die bij zijn/haar kinderen inwoonde was niet noodzakelijk minder zelfstandig dan een bewoner van een hofje. Toch ben ik er vanuit gegaan dat dit in de meeste gevallen wel zo was. Inwonende ouders waren (in ieder geval in Leiden) een zeldzaamheid (zie § 5) en als iemand toch bij zijn/haar kinderen ging wonen zal dit vaak gebeurd zijn, omdat men niet meer zelfstandig kón wonen.

³¹ zie noot 30.

³² H.D. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: Diederiks e.a., *Armoede en sociale spanning*, 44, tabel 2.34.

³³ Pot, *Arm Leiden*, 159, tabel 3.1.

³⁴ Enkele diaconieën kwamen al voor de achttiende eeuw tot stand, zie noot 24.

³⁵ In 1749 nog maar 5,6% van de armen, in 1822 al 24,3%. Van de overige instellingen was alleen de Waals Hervormde Diaconie van enige betekenis met 6,2% in 1749, maar dit nam snel af; 1,6% in 1822. Deze overige instellingen (Ned. Israëlitisch Armbestuur, Oud-Katholiek Armbestuur, Doopsgezinde Diaconie, Remonstantse Diaconie en Engels Gereformeerde Diaconie) zullen dan ook weinig aandacht krijgen.

criteria om in aanmerking te komen voor bedeling³⁶. Om te zien of de mensen, die ondersteuning wensten te krijgen of te behouden, aan deze criteria voldeden, gingen de regenten elk voorjaar op huisbezoek, elk in hun eigen kwartier. Op basis van deze 'Grote Monsterring', werd vastgesteld wie bedeed werd en hoeveel er werd gegeven³⁷.

De bedeling bestond vooral uit goederen. In de eerste plaats natuurlijk voedsel, in de vorm van rogge- en tarwebrood. Ook werd turf, stro (alleen 's winters) en medicijnen verstrekt en in een enkel geval een klein geldbedrag. Hiernaast werden begrafeniskosten vergoed³⁸. Pot heeft aangetoond, dat de bedeling van het Huiszittenhuis niet voldoende was om van te leven en eerder een aanvulling was van wat men op andere manieren bij elkaar wist te krijgen³⁹. De hoogste bedeling voor een zelfstandig wonend iemand was dan ook maar drie roggebroden en tien stuivers per week⁴⁰.

Het aandeel van de groep zestig-plussers in de totale hoeveelheid volwassen bedeeden van het Huiszittenhuis bedroeg in 1750 21 procent⁴¹. Op een totaal aantal van 1357 bedeede volwassenen⁴² is dit zo'n 285 mensen. Het leeftijds criterium werd voor het Huiszittenhuis in de tweede helft van de achttiende eeuw evenwel belangrijker. Het percentage bejaarden onder de volwassen bedeeden was in 1813 dan ook gestegen tot 32,5⁴³, ongeveer 370 mensen op 1132 volwassen bedeeden⁴⁴.

Over de leeftijdsopbouw van de door de andere kerkelijke gezindten ondersteunde, zelfstandig wonende mensen zijn geen gegevens bekend. Gezien het zeer grote 'marktaandeel' van het Huiszittenhuis in de armenzorg, zal het aantal zelfstandig wonende, bedeede zestig-plussers van andere kerkgenootschappen echter relatief gering zijn geweest.

Tjalsma, 'Een karakterisering', 44. Pot, *Arm Leiden*, 159.

³⁶ Over de bedelingscriteria: Ibidem, 174-188.

³⁷ Ibidem, 171.

³⁸ Ibidem, 193.

³⁹ Ibidem, 202-204.

⁴⁰ Ibidem, 204. Dit is informatie uit 1801. Losse minnekinderen (zie hoofdstuk 3, § 1), die ook zelfstandig woonden, maar toch een aparte categorie bedeeden vormden, kregen in de achttiende eeuw één brood meer.

⁴¹ Ibidem, 269.

⁴² Ibidem, 332, tabel 16.

⁴³ Ibidem, 269.

⁴⁴ Ibidem, 333, tabel 16.

§ 3. Hofjes

Een geheel eigen plaats in de Leidse Armeenzorg werd ingenomen door de hofjes. Veruit de meeste zijn gesticht in de 17e eeuw (negentien), maar de eerste hofjes dateerden al uit de tweede helft van de veertiende eeuw. Het oudste nog bestaande is het Jeruzalemshofje, uit 1467⁴⁵.

In de meeste gevallen ontstonden hofjes door particuliere stichting van rijke burgers, een daad van barmhartigheid, geheel in de geest van de middeleeuwen. Mogelijk speelden ook andere motieven een rol. Belegging van het kapitaal in huisjes kon verhinderen dat na de dood van de stichter zijn/haar kapitaal versnipperde over meerdere erfgenamen. Bovendien leefde de naam van de oprichter in het hofje voort⁴⁶.

Het aantal huisjes in een hofje bedroeg over het algemeen de bijbelse getallen twaalf of dertien. Ze waren bestemd voor evenveel arme oude mannen en/of vrouwen⁴⁷ en dat oud soms al kon betekenen veertig jaar, hebben we eerder gezien. De meest voorkomende leeftijdsbepaling was echter vijftig⁴⁸. In sommige hofjes was het toegestaan dat de echtgenoot/echtgenote bij de eigenlijke hoofdbewoner woonde. Overleed de hoofdbewoner het eerst, dan diende deze persoon meestal weer te vertrekken.

Ofschoon sommige hofjes erop gericht waren *arme* oude mensen te herbergen, waren het meestal niet de allerarmsten van de Leidse bevolking die er een plaats vonden. Het bestuur van een hofje, bestaande uit een aantal regenten, liet de mensen vaak een inkoopsum betalen en had het liefst personen met een eigen inboedel⁴⁹.

Woonde men eenmaal op een hofje, dan had men recht op de zogenaamde preuven, vastgesteld in de stichtingsbrief. Deze preuven waren per hofje verschillend, maar bestonden over het algemeen uit brood, kaas, bier en turf. In een enkel geval werd kleding gegeven. Individuele bedeling van bewoners van hofjes door het Huiszittenhuis kwam hiernaast ook voor, maar als gevolg van de slechte financiële situatie van deze instelling werd op 12 december 1748 besloten hiermee te stoppen⁵⁰.

---

⁴⁵ Thans zijn er nog 35 hofjes in Leiden.

⁴⁶ Herman Kleibrink en Ruud Spruit, *Hofjes in Leiden* (Leiden 1979) 4.

⁴⁷ Voor het grootste gedeelte werden hofjes bestemd voor vrouwen. Dit zou samenhangen met het feit, dat men zich niet kon voorstellen hoe een man een eigen huishouden zou kunnen voeren. Kleibrink en Spruit, *Hofjes in Leiden*, 14.

⁴⁸ R.J. Spruit, *De Leidse hofjes*, (Leiden 1969) passim.

⁴⁹ Kleibrink en Spruit, *Hofjes in Leiden*, 14.

⁵⁰ GAL, Nederlands Hervormde (N.H.) Diaconie inv. nr. B1: Resolutieboek Huiszittenhuis 1664-1795, f. 94. n.b. De naam 'Nederlands Hervormde Diaconie' werd gehanteerd vanaf 1853. Omdat het archief van de

De als gevolg van de reformatie ontstane verzuiling van de armenzorg ging ook niet aan de hofjes voorbij. In de achttiende eeuw waren er regentencolleges van allerlei verschillende kerkelijke gezindten. De meeste hofjes kwamen uiteraard onder gereformeerd bestuur.

Het aantal hofjesbewoners bleef in de achttiende eeuw vrij constant, omdat er weinig nieuwe hofjes werden gesticht. In 1749 verbleven in drieëndertig hofjes 556 mensen, verdeeld over 390 huisjes. Over leeftijden zijn we niet geïnformeerd, wel heeft Tjalsma de gezinsstructuur van de hofjesbewoners onderzocht. (zie tabel 1) Uit dit overzicht blijkt dat behalve de verwachte categorieën, alleenstaanden (zowel mannen als vrouwen), weduwen en echtparen zonder kinderen, ook echtparen met kinderen en inwonenden vertegenwoordigd waren. Deze laatste twee categorieën maakten 15,8 procent van het totaal uit. Tjalsma merkt op, dat ook uit een ander feit blijkt dat in de hofjes niet slechts 'gepensioneerde lieden' verblijven; 26,7 procent van alle huishoudens heeft een beroep opgegeven. Hierbij tekent hij aan dat het niet zeker is of het beroep daadwerkelijk werd uitgeoefend.

Tabel 1 Gezinsstructuur van de hofjesbewoners in percentages⁵¹

structuur	Percentage
alleenstaande man	6,1
alleenstaande vrouw	33,4
weduwe	11,9
echtpaar met kinderen	6,1
echtpaar zonder kinderen	32,7
kinderen	8,8
inwonenden	0,9
totaal	100 (N=556)

Het is derhalve niet eenvoudig het aantal zestig-plussers te distilleren uit het totaal aantal hofjesbewoners. Het moet dan ook blijven bij een zeer voorzichtige schatting. Trekken we in ieder

---

Huiszittenmeesteren, waaruit dit deel afkomstig is, is opgenomen in de inventaris onder de naam 'Archief van de Nederlands Hervormde Diaconie', is deze naam in de verwijzingen aangehouden.

⁵¹ Tjalsma, 'Een karakterisering', tabel 2.20.

geval de kinderen van het totaal af, dan houden we ongeveer 500 mensen over. Dit aantal is ongetwijfeld nog veel te hoog, gezien de vaak gehanteerde leeftijdsgrens van vijftig jaar. Bij gebrek aan gegevens omtrent leeftijden moeten we het echter met dit getal doen.

§ 4. Proveniers

Behoorden de hofjesbewoners niet tot de allerarmsten van de Leidse bevolking, de meeste proveniers waren zelfs rijk te noemen. Het waren mensen die kost en inwoning in een gasthuis hadden gekocht en tot hun dood in de zogenaamde proveniershuisjes bij dat gasthuis bleven wonen. De gasthuizen, die hiervoor eigenlijk niet waren bestemd, namen hen toch graag op vanwege het financiële gewin, hoewel dit ver te zoeken was wanneer een provenier nog jaren in leven bleef.

Minder welgestelde proveniers waren er ook; in dit geval betrof het mensen voor wie door anderen, meestal familie, werd betaald. Met name het Vrouwengasthuis nam in de zestiende eeuw dit soort lieden op⁵².

De gegevens omtrent aantal en leeftijd van de proveniers zijn te vinden in de paragraaf over de gasthuizen.

§ 5. Inwonen bij familie

In het begin van het boek over de Leidse hofjes van Kleibrink en Spruit staat de volgende opmerking over de zorg voor ouderen in het verleden: 'Het sprak vanzelf dat ouderen werden opgenomen in het gezin van kinderen of kleinkinderen en, zo deze ontbraken, bij andere familieleden.'⁵³ Deze opvatting is onhoudbaar gebleken. Onderzoek heeft inmiddels aangetoond, dat in West-Europa het kerngezin, bestaande uit ouders en hun kinderen, zonder andere verwanten, na de middeleeuwen de overheersende samenlevingsvorm was.

In het geval van Leiden is dit overduidelijk aangetoond. Slechts 0,6 procent (60) van alle gezinnen waren in 1749 zogenaamde *stemfamilies* (echtpaar, met of zonder kinderen, met inwonende vader en/of moeder, of andersom, ouders met een inwonend getrouwd kind, met of zonder kinderen)⁵⁴. Het gaat hier dus om tussen de 60 en 120 mensen, afhankelijk van het aantal inwonende ouders (alleen vader of moeder, of allebei) Als vorm van zorg voor ouderen was de opvang in

---

⁵² Ligtenberg, *De armezorg*, 98-99.

⁵³ Kleibrink en Spruit, *Hofjes in Leiden*, 3.

⁵⁴ D.J. Noordam, 'Gezins- en huishoudensstructuren in het achttiende-eeuwse Leiden', in: Diederiks e.a., *Armoede en sociale spanning*, 97.

familiekring, althans in Leiden, qua omvang dus veel minder belangrijk dan lange tijd is gedacht.

§ 6. Uitbesteding bij particulieren

Een mogelijkheid arme bejaarden, die niet zelfstandig konden wonen, onder te brengen, was hen uit te besteden bij particulieren, zoals ook gebeurde met jonge kinderen. Het Huiszittenhuis besteedde veruit de meeste bejaarden uit, maar deze vorm van zorg werd ook toegepast door de armbesturen van niet-gereformeerde gezindten. In de jaren 1741-1749 bijvoorbeeld waren maximaal tien bejaarden door het Rooms-Katholiek Armbestuur ondergebracht bij een zekere Dominicus Schouten⁵⁵. De Evangelisch-Lutherse Diaconie besteedde ook enkele ouderen uit, waarschijnlijk zowel bij lutheranen als bij gereformeerden⁵⁶.

De uitbesteding van bejaarden door het Huiszittenhuis zal uitgebreid worden behandeld in hoofdstuk drie en vier van deze scriptie. Voor de aantallen mensen verwijs ik alvast naar bijlage 2.

§ 7. Het Hou- of Arme Kinderhuis

Het Arme Kinderhuis, gesticht in 1704, was in principe bedoeld voor wezen vanaf twaalf jaar (jongere wezen gingen naar het Heilige Geest Weeshuis) en arme kinderen die onwettig verlaten of verweesd waren. Hiernaast verbleven er in de beginperiode echter ook een aantal bejaarden. Al op 1 juli 1718⁵⁷ heeft men besloten, waarschijnlijk omdat de combinatie bejaarden-kinderen problemen opleverde, geen nieuwe bejaarden meer op te nemen. Hun aantal daalde dan ook snel, van zeventendertig in 1718 tot twaalf in 1722⁵⁸. Het zal niet lang geduurd hebben of er waren geen bejaarden in het Arme Kinderhuis meer te vinden.

---

⁵⁵ GAL, Rooms-Katholiek Armbestuur, inv. nr. 124: "Memoriaal van de weekelijkse winst der Roomse weeskinderen, mitsgaaders van haar kostgelt, alsmeede van het kostgelt der oude gebrekkelijke mensche ..." (1741-1743) en 125: "Memoriael van alle zoodanigen uitgeev als Adrianus van Brienen uyt de armengelden bij hem ontvangen heeft gedaan aan kostgelden voor de armen Roomsche wees- en houwkinderen, alsmeede aan de kostgelden voor de oude armen en gebrekkelijke mensche ..." (1744-1749).

⁵⁶ GAL, Evangelisch-Lutherse Diaconie, inv. nr. 165 en 166: kasboek 1714-1764 en 1764-1781, passim vanaf 16-3-1749.

⁵⁷ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 31.

⁵⁸ S.W.M.A. den Haan, *Inventaris van het archief van het Heilige Geest- of Arme wees- en Kinderhuis te Leiden 1334-1979* (Leiden 1990) XXIII.

§ 8. Gasthuizen

In hoofdstuk één is al iets gezegd over de gasthuizen, die Leiden rijk was. Daaruit bleek, dat zij zich al snel voornamelijk toelagden op de verzorging van zieken. Hiernaast verbleven er, zoals we zagen, proveniers.

Het Catharinagasthuis kreeg in 1596 een dependance in de vorm van het Ceciliagasthuis, genoemd naar het voormalig Ceciliaklooster waarin het was gehuisvest. Aanvankelijk werd dit ingericht als pest- en dolhuis⁵⁹, maar van deze twee functies vervulde het in de achttiende eeuw alleen nog de laatste. Naast krankzinnigen herbergde het Ceciliagasthuis nu ook de 'gewone' gasthuisbevolking: zieken en proveniers⁶⁰.

Het 'Vrouwen-Lijsbethsgasthuys, gheünieert mitten Leprosen', zoals het Sint Elisabethgasthuis sinds de fusies aan het einde van de zestiende eeuw officieel was gaan heten, ging als gevolg van de slechte financiële toestand in 1773 samen met het Catharinagasthuis.

De reden dat de gasthuizen, hoewel in de eerste plaats bedoeld voor zieken, in dit overzicht zijn opgenomen, is dat de verpleegden in de praktijk vaak bejaard zullen zijn geweest. Ouderdom en ziekte of gebreken hangen immers samen. Voor ouderen, die als gevolg van hun leeftijd ziek werden, lange tijd in het gasthuis verbleven om daar tenslotte ook te overlijden, is de zorg in het gasthuis dan ook te beschouwen als een vorm van bejaardenzorg.

Als we echter het aantal mensen willen weten, dat op grond van leeftijd van zorg in een gasthuis gebruik maakte, stuiten we weer op het probleem dat in de inleiding is besproken: Wie werd, in een instelling waar mensen van alle leeftijden verbleven, verzorgd op grond van gevorderde leeftijd? Uit de weinige gegevens omtrent leeftijd van de gasthuisbewoners die beschikbaar zijn blijkt dat de gemiddelde leeftijd vrij hoog was. Van de tussen 1608 en 1676 in het Sint Elisabethgasthuis opgenomen vrouwen lag hij boven de zeventig jaar⁶¹. De vierenvijftig proveniers en conventualen die in hetzelfde gasthuis verbleven in 1766, waren gemiddeld negenenzestig⁶². De conclusie lijkt dan ook gerechtvaardigd, dat een zeer groot gedeelte van het aantal mensen dat in 1749 in de Leidse gasthuizen verbleef, een aantal dat wederom bekend is dankzij het belastingkohier, boven de zestig jaar oud was.

Voor het Catharinagasthuis, het grootste, was dit aantal 129 mensen. Het Ceciliagasthuis,

---

⁵⁹ Ligtenberg, *De armezorg*, 84.

⁶⁰ Tjalsma, 'Een karakterisering', 34.

⁶¹ B.N. Leverland, 'Het Sint Elisabethgasthuis in de Kamp', *Leids jaarboekje* (1970) 51-68, aldaar 57.

⁶² Leverland, 'Het Sint Elisabethgasthuis', 64.

behorend bij het Catharinagasthuis, had vierentwintig cellen voor krankzinnigen in het gedeelte dat 'de gang' werd genoemd. De bewoners hiervan, opgeteld bij de proveniers en de 'gewone' gasthuisbevolking, brachten het totaal aantal mensen op 118. Het Elisabethgasthuis tenslotte, herbergde nog eens 93 personen⁶³. Het aantal mensen dat in 1749 (althans op het moment van telling) in een gasthuis verbleef was in totaal dus 340.

§ 9. (Wees- en) oudeliedenhuizen

Het ontstaan van specifiek voor ouderen bedoelde instellingen kwam in Leiden pas in de achttiende eeuw op gang. In vergelijking met andere grote steden in Holland was dit vrij laat. Het Amsterdamse Diakonie Oude Vrouwenhuis werd al tussen 1681 en 1683 gebouwd, het Diakoniehuis in Haarlem dateerde al van 1679⁶⁴, Rotterdam kende een Oudemannenhuus vanaf 1683⁶⁵. Het in 1782 tot stand gekomen Oudeliedenhuus, dat in hoofdstuk vijf en zes van deze scriptie uitgebreid aan de orde komt, was in feite het eerste echte bejaardenhuus in Leiden. De walen, lutheranen en rooms-katholieken brachten weliswaar al eerder bejaarden onder in gestichten⁶⁶, maar nog samen met een andere kwetsbare en zorgbehoevende groep, de wezen. De hoeveelheid ouderen die in deze zogenaamde wees- en oudeliedenhuizen een plaats vond was, hoewel hierover weinig concrete gegevens zijn, waarschijnlijk zeer beperkt, gezien de kleine omvang van de niet-gereformeerde armenzorg. Het aantal bewoners in het Gereformeerd Oudeliedenhuus komt aan de orde in hoofdstuk vijf en zes.

§ 10. Bejaardenzorg in Leiden in 1749

In acht verschillende vormen van zorg kon men in de achttiende eeuw in Leiden bejaarden tegenkomen; mensen, die op grond van hun gevorderde leeftijd gebruik maakten van die zorg. Het grootste gedeelte van deze vormen behoorde tot de armenzorg. Proveniers daarentegen waren over het algemeen rijken die zich hadden ingekocht. Plaatsing van de hofjes onder de noemer 'armenzorg' is wel te verdedigen, maar de allerarmsten van de Leidse bevolking woonden er niet.

Om een indruk te krijgen van de mate waarin bejaarden in Leiden in de achttiende eeuw gebruik maakten of konden maken van zorg, moet allereerst vastgesteld worden hoeveel zestig-plussers, op welke groep de cijfermatige overzichten in deze scriptie immers zijn gebaseerd, er in 1749 in

---

⁶³ Tjalsma, 'Een karakterisering', 34-35.

⁶⁴ Vis, *Oud en arm*, 57.

⁶⁵ H.C.H. Moquette, *Rotterdam in den loop der eeuwen* II, 6e stuk (Rotterdam 1907) 206.

⁶⁶ zie voor de stichtingsdata blz. 12.

Leiden woonden.

De omvang van de bevolking is vrij nauwkeurig bekend; Leiden telde in 1749 zo'n 37.200 zielen⁶⁷. Over de leeftijdsopbouw zijn echter geen gegevens. Het aantal mensen dat ouder was dan zestig jaar moet dan ook worden geschat op basis van onderzoeken naar leeftijdsopbouw van vergelijkbare samenlevingen in ongeveer dezelfde tijd. In Engeland schommelde het aandeel van de zestig-plussers in de bevolking in de achttiende eeuw rond de 8 procent⁶⁸. Onderzoek naar leeftijdsopbouw in het Zuid-Hollandse dorpje Maasland leverde oplopende, maar vergelijkbare cijfers op: 4,9 procent zestig-plussers in 1730; 5 in 1740; 6,7 in 1747; 8,2 in 1770 en 10,2 procent in 1800⁶⁹. Op basis van deze cijfers valt de conclusie te verdedigen, dat het aantal mensen ouder dan zestig jaar in Leiden in 1749 tussen de 5 en 10 procent van de bevolking van 37.200 mensen moet hebben gelegen, dat wil zeggen grofweg tussen de 2000 en 4000 personen.

Het aantal zestig-plussers per vorm van zorg, afgerond in honderdtallen, is weergegeven in tabel 2. Het getal van 1500 mensen is een maximum aantal; er zullen ongetwijfeld mensen zijn meegerekend die de zestig nog niet waren gepasseerd. Passen we dit getal toch toe op het aantal zestig-plussers in heel Leiden, dan blijkt tenminste 35, en maximaal 75 procent van deze groep gebruik gemaakt te hebben van een vorm van zorg. Aangezien zojuist werd opgemerkt dat het aantal van 1500 zestig-plussers dat gebruik maakte van zorg ongetwijfeld te hoog berekend was, zal het percentage eerder in de richting gaan van de laagste marge, 35 procent, dan van de hoogste, 75 procent. Het lijkt er voorlopig op, en misschien zou toekomstig onderzoek de bovengenoemde ruime marge verder kunnen verkleinen, dat niet veel meer dan de helft van de Leidse bejaarden in 1749 gebruik maakte, of kon maken, van een vorm van zorg.

---

⁶⁷ Noordam, 'Gezins- en huishoudensstructuren', 88.

⁶⁸ E.A. Wrigley en R.S. Schofield, *The population history of England 1541-1871. A reconstruction* (Londen 1981) 529.

⁶⁹ D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986) 78, tabel 3.18.

Tabel 2 Globaal aantal 60-plussers per vorm van bejaardenzorg in 1749

vorm	Aantal
Zelfstandig wonen met bedeling*	300
Hofjes	500
Proveniers**	-
Inwonen bij familie	100
Uitbesteding bij particulieren***	300
Hou- of Arme Kinderhuis	-
Gasthuizen	300
Oudeliedenhuizen	-
Totaal	1500

* in 1750

** bij gasthuizen

*** zowel losse als vaste minnekinderen (zie hoofdstuk drie en vier)

HOOFDSTUK 3

MINNEKINDEREN EN MINNEHUIZEN

§ 1. Inleiding

Over uitbesteding van mensen, zowel kinderen als ouderen, bij particulieren is tot nu toe weinig geschreven. Het eerste deel van de in 1915 verschenen dissertatie van J.D. Schmidt over de wezenverpleging in Nederland tot 1795, is bij mijn weten nog steeds het meest uitgebreide overzicht aangaande dit onderwerp. In dit werk geeft de auteur, die zich vooral baseert op gegevens uit Holland en Zeeland, een weinig positief beeld van deze vorm van armenzorg. De besteding vond vaak plaats in het openbaar en leek veel op een publieke verkoping, waarbij in dit geval niet het hoogste maar het laagste bod won. De bestedelingen werden namelijk toegewezen aan diegenen, die van het plaatselijke armbestuur of de plaatselijke het minste geld vroegen voor het onderhoud⁷⁰. Geld speelde, in plaatsen waar het op deze manier ging, dus de belangrijkste rol in de overweging bij wie een persoon werd uitbesteed, hetgeen niet in het voordeel van de bestedeling kan zijn geweest⁷¹.

Hoewel het boek van Schmidt over de zorg voor wezen gaat, blijkt uit zijn verhaal, dat ook ouden van dagen veelal op deze manier werden uitbesteed⁷². Bij sommige personen, die bestedelingen opnamen als kostwinning en er dus meerdere hadden, vond men zowel kinderen als bejaarden door elkaar. Dit was bijvoorbeeld het geval in Rotterdam, waar diverse zogenaamde 'houvrouwen' wel veertig personen in de kost hadden⁷³.

Sinds Schmidt is er weinig onderzoek naar het fenomeen uitbesteding gedaan; niet naar uitbesteding van kinderen en zeker niet naar uitbesteding van bejaarden. Om een begin te maken dit nog grotendeels braak liggend terrein van onderzoek in cultuur te brengen, wordt in dit deel de in hoofdstuk twee al kort besproken uitbesteding van bejaarden in Leiden in de achttiende eeuw nader bekeken. De uitbesteding door niet-gereformeerde kerkgenootschappen zal hierbij vrijwel buiten beschouwing blijven. De reden hiervoor is de ongunstige verhouding tussen het qua aantal relatief

---

⁷⁰ Schmidt, *Weezenverpleging*, 26.

⁷¹ Ibidem, 29.

⁷² Ibidem, 28-29.

⁷³ Moquette, *Rotterdam in den loop der eeuwen*, 206.

kleine belang ervan en de tijd die in het onderzoek ernaar gestoken zou moeten worden. Slechts terloops komt de uitbesteding van bejaarden door andere dan de stedelijk-gereformeerde instelling van armenzorg aan de orde.

De informatie omtrent de uitbestedingspraktijk lag niet voor het oprapen; zeer divers bronnenmateriaal moest worden aangewend om een beeld te scheppen van deze weinig onderzochte vorm van bejaardenzorg. De meeste informatie kwam uit de administratie van het Huiszittenhuis, dat immers de mensen uitbestedde. Hiernaast werd echter de hulp ingeroepen van verschillende stedelijke overheidsarchieven, zoals een belastingkohier, bonboeken en verpondingsregisters, ter bepaling van de plaats van de zogenaamde 'minnehuizen', maar ook van plannen tot stichting van Oudliedenhuis. Tot slot droeg ook achttiende-eeuwse literatuur, zoals Frans van Mieris' *'Beschrijving der stad Leyden'*, bij aan de kennis over de uitbesteding van bejaarden.

In dit hoofdstuk zullen vooral de plaatsen waar en de mensen bij wie de bestedelingen terecht kwamen centraal staan. De zorg die de uitbestede mensen ontvingen is het onderwerp van hoofdstuk vier.

§ 2. Minnekinderen

Is de informatie over uitbesteding van bejaarden bij particulieren in het algemeen al schaars, in het bijzondere geval van Leiden zijn we helemaal slecht ingelicht. Aan het onderwerp wordt nog de meeste aandacht geschonken door Pot, door er zowel in zijn afstudeerscriptie als in zijn dissertatie enige regels aan te wijden. Hij noemt als één van de vijf categorieën bedeeden van het Huiszittenhuis de minnekinderen of bestedelingen. 'Dit waren bejaarden die niet meer voor zichzelf konden zorgen, of arme zieke volwassenen die om te herstellen bij een verzorgster, een min, waren ondergebracht.'⁷⁴ Op het eerste gezicht lijkt de term 'minnekinderen' voor oudere mensen wat vreemd. Een min was oorspronkelijk een (plattelands)vrouw, die kinderen van rijke vrouwen (uit de stad) zoogde en verzorgde gedurende de eerste periode van hun leven. De minnen of minnemoeders in de stad in de onderzochte periode hadden daarentegen niet meer als eerste taak het zogen; de term slaat in deze tijd eenvoudig op iemand, bij wie mensen waren uitbested, en dat konden zowel kinderen als ouderen zijn. Beide groepen bestedelingen werden aangeduid met de term 'minnekinderen'.

In praktijk waren de 'echte' minnekinderen en de bejaarde minnekinderen niet moeilijk uit

---

⁷⁴ G.P.M. Pot, *Armoede en armenzorg. Een studie over armoede en het Huiszittenhuis te Leiden in de achttiende eeuw*

elkaar te houden in de beschikbare bronnen. Uit het onderzoek bleek namelijk, dat de ouderen en kinderen niet bij elkaar werden verzorgd (althans na ongeveer 1740), zoals in Rotterdam wel gebeurde⁷⁵. In Leiden werden jonge kinderen uitbesteed door het Arme Kinderhuis, terwijl het Huiszittenhuis de bejaarden onderbracht. Dit laatste gebeurde volgens Pot, tot de stichting van het Oudeliedenhuis, in drie huizen waarvan één op de Middelstegracht, één op de Garenmarkt en één 'waarvan het adres onbekend is'⁷⁶.

Nauwkeuriger informatie over de praktijk van de uitbesteding van ouderen is te vinden in een boekje, gedrukt in 1784 ter gelegenheid van de inwijding van het Oudeliedenhuis. Hierin wordt kort de situatie geschetst, die door de stichting van het nieuwe huis tot het verleden moest gaan behoren⁷⁷. Door de vergadering van armbezorgers, de regenten van het Huiszittenhuis dus, werd iemand onder de minnekinderen geplaatst, '...; wanneer hij uit de armkasse, het zij dan des winters alleen, het zij het geheele jaer door, bedeed, echter bij vorderende jaeren, zig met die ondersteuning niet meer kan behelpen;...'⁷⁸. Zolang deze mensen zich nog konden redden, of hulp hadden van echtgeno(o)t(e) of kinderen, konden ze blijven wonen waar ze wilden, maar kregen meer bedeling en werden voorzien van kleding. Dit waren de zogenaamde *losse* minnekinderen. De *vaste* minnekinderen waren '... zodaenigen welke uit hoofde van ouderdom of gebreken, onbekwaem om zig zelfs gade te slaen, en door het gemis, of ongeneigdheid, van hun maegschap, zig van alle hulp verstookten ziende, door de armbezorgers geplaatst worden bij zogenaemde minnens.'⁷⁹

De vaste minnekinderen waren derhalve de echte bestedelingen, terwijl de losse minnekinderen zich alleen onderscheidten van de gewone bedeeden door het ontvangen van kleding en iets meer bedeling. In de administratie van het Huiszittenhuis werden evenwel zowel losse als vaste minnekinderen onder de categorie 'bestedelingen' geschaard. Reden tot twijfel aan de waarheid van de informatie in het inwijdingsboekje is er echter niet; een stuk uit 1753 bevestigt de in het boekje geschetste situatie en ditmaal is de informatie afkomstig van de armbezorgers zelf⁸⁰.

(Doctoraalscriptie Leiden 1987) 72.

⁷⁵ zie de inleiding van dit hoofdstuk.

⁷⁶ Pot, *Armoede en armenzorg*, 72.

⁷⁷ maar zie hoofdstuk 6, § 1.

⁷⁸ *De inwijding van het Minne- of Arme Oude Mannen en Vrouwenhuis binnen de stad Leyden* (Leiden 1784) 4-5. Gedrukt door Pieter Delfos. Omdat mij niet bekend is, of er nog veel exemplaren van dit boekje bestaan, geef ik de vindplaats in het GAL: Bibliotheek Leiden en omgeving nr. 28792.

⁷⁹ *De inwijding*, 5.

⁸⁰ GAL, SA II, inv. nr. 6170: Stukken betreffende stichten van een minne- of arme mannen en vrouwenhuis, afgescheiden van het Huiszittenhuis; hieruit het stuk 'Antwoord op de ouvertures denwelke door haar ed. groot agtb. gerequireerd sijn aangaande de minnekas' (8-1-1754), punt 3.

Omdat de losse minnekinderen, hoewel geen bestedelingen, door de regenten van het Huiszittenhuis vaak in één adem worden genoemd met de vaste minnekinderen, zullen ze af en toe toch in het verhaal worden betrokken.

Uit de woorden van Pot en uit het inwijdingsboekje bleek al, dat we niet zonder meer iedereen die in de drie minnehuizen verbleef bejaard kunnen noemen. Pot geeft een voorbeeld van een relatief jonge volwassene onder de minnekinderen, een zekere Johanna van der Dog, die in 1777 'bij de minne besorgt' was. Haar zoon, om deze reden in het weeshuis geplaatst, was acht jaar en Johanna zal dus hooguit rond de vijftig jaar oud zijn geweest, maar waarschijnlijk jonger⁸¹. Uit een ruzie in 1741 tussen de regenten van het Huiszittenhuis aan de ene en de regenten van het weeshuis en het Arme Kinderhuis aan de andere kant, bleek dat Johanna van der Dog geen uitzondering was. De regenten van het weeshuis en het Arme Kinderhuis klaagden in dat jaar bij de burgemeesters over het feit, dat zij kinderen van in één van de minnehuizen bestede ouders moesten opnemen, zonder daarin gekend te worden⁸². Het kwam dus vaker voor dat ouders die jonge kinderen hadden in een minnehuis zaten. Zij vielen onder de noemer 'arme zieke volwassenen' van Pot. Desondanks kunnen we de hoofdmoot van de minnekinderen (ook de losse) wel bejaard noemen, volgens mijn definitie 'verzorgd op grond van gevorderde leeftijd'. Het 'Project tot het beter besorgen der arme *oude* mannen en vrouwen, gemeenlijk genaamt vaste minnekinderen ...'⁸³ (mijn cursivering) uit 1756 duidt hierop. In dit plan tot stichting van een oude mannen- en vrouwenhuis werd het toekomstig aantal bewoners van dat huis berekend op basis van het aantal vaste en losse minnekinderen⁸⁴.

§ 3. De drie particuliere minnehuizen in Leiden; oorsprong en plaats

Zeker vanaf 1745 bestond het gebruik de bejaarden in slechts drie huizen uit te besteden. Dit blijkt uit de administratie van het Huiszittenhuis. Enige tijd na de 'Groote Monstering'⁸⁵ dienden alle

---

Dit is één van de antwoorden van de commissarissen van de minnekas, gekozen uit de regenten van het Huiszittenhuis, op vragen van de commissarissen tot de zaken van het Huiszittenhuis, gekozen uit de grote vroedschap, aangaande de minnekinderen. Beide commissies zullen nog aan de orde komen in hoofdstuk 5, § 1. De vragen zijn te vinden in de notulen van de laatstgenoemde commissie, GAL, SA II, inv. nr. 6413, 28-8-1753.

⁸¹ Pot, *Armoede en armenzorg*, noot 145.

Uit eigen onderzoek bleek, dat het huwelijk, waaruit de genoemde zoon voort kwam, gesloten werd op 30-1-1768. De doopdatum van Johanna van der Dog kon ik niet terugvinden, maar op grond van de huwelijksdatum (eerste huwelijk van Johanna) is het waarschijnlijk, dat ze in 1777 niet ouder dan veertig was.

⁸² GAL, SA II, inv. nr. 200: notulen van Burgemeesteren 10-11-1739 tot 10-11-1742, f. 312 (22-9-1741).

⁸³ GAL, SA II, inv. nr. 6285.

⁸⁴ Hierbij werd ook het aantal door het Huiszittenhuis in het Ceciliagasthuis uitbestede mensen opgeteld.

⁸⁵ zie hoofdstuk 2, § 2.

armen, die in aanmerking kwamen voor bedeling, te verschijnen voor de regent van hun eigen kwartier. Hun namen en de bedeling werden dan genoteerd op een definitieve zomer-monsterrol⁸⁶. Onderzoek in deze monsterrollen, die bewaard zijn over de periode 1744-1771⁸⁷, leerde dat vanaf 1745 in slechts drie van de twaalf kwartieren vaste minnekinderen verbleven. Hoewel in de monsterrollen zelf niet vermeld staat dat de genoemde vaste minnekinderen daadwerkelijk de bewoners waren van de drie minnehuizen, kunnen we hier wel vanuitgaan. Het inwijdingsboekje van het Oudeliedenhuis rept over twee voor vrouwen bestemde huizen en één voor mannen⁸⁸ en inderdaad vermelden de monsterrollen in twee kwartieren alleen vrouwelijke vaste minnekinderen en in één kwartier alleen mannelijke.

De situatie vóór 1745 is onduidelijk. Juist de oudst overgebleven monsterrol (1744) laat een van de rest afwijkende situatie zien. Niet drie maar vier regenten gaven hierin vaste minnekinderen op. Mannen en vrouwen waren dat jaar nog niet gescheiden ondergebracht. Over jaren vóór 1744 beschikken we alleen over totaalstaten van de monsteringen⁸⁹. Helaas maakte men hierop geen onderscheid tussen vaste en losse minnekinderen; beide groepen werden gevat onder de term 'bestedelingen' (hoewel losse minnekinderen dit eigenlijk niet waren). Duidelijke conclusies vallen uit deze totaalstaten dan ook niet te trekken. Het relatief hoge aantal bestedelingen van enkele regenten lijkt te wijzen op drie minnehuizen in de jaren 1737-1743 en vier huizen in 1736, net als in 1744. Concreter uitspraken zijn echter niet te doen; met zekerheid valt slechts te zeggen dat vanaf 1745 bejaarden definitief in drie huizen werden uitbested en dat vrouwen en mannen apart werden ondergebracht.

Garenmarkt

Gezien de informatie uit het inwijdingsboekje van het Oudeliedenhuis was het aantal van drie minnehuizen constant in ieder geval tot stichting van dat huis. Slechts één van deze drie huizen, dat op de Garenmarkt, was gedurende de gehele periode 1745-1782 gevestigd op hetzelfde adres. Zelfs vóór 1745 was hier al een minnehuis, blijkens een klacht, besproken in de vergadering van burgemeesters op 20 januari 1735, van enige ambachtslieden '...woonende in de Hoefstraetsbuurt ten einde

---

⁸⁶ Pot, *Arm Leiden*, 172.

⁸⁷ GAL, SA II, inv. nrs. 6136-6163.

⁸⁸ *De inwijding*, 5.

⁸⁹ Deze zijn te vinden in de notulen van de burgemeestersvergaderingen vanaf 1734; GAL, SA II, inv. nr. 198, f. 31 (1734), f. 235 (1735); inv. nr. 199, f. 63 (1736), f. 64 (1737), f. 187 (1738); inv. nr. 200, de jaren 1739-1742 in de bijlagen; inv. nr. 201, f. 163 (1743).

van de Gaaremarkt of Oosterlinghplaats,...⁹⁰. Zij woonden naast iemand die geld verdiende door '...aen te nemen de gealimenterden of zogenaemde minnekinderen van het Huysstienhuys...'⁹¹. De ambachtslieden klaagden erover dat zij met het ter grave dragen van de lijken van de minnekinderen, waartoe zij als burens waren verplicht, zoveel tijd kwijt waren dat hun werk er onder leed. Besloten werd dat voortaan niet slechts de naaste burens moesten helpen, maar de buurt in het algemeen. Uit deze klacht mag worden geconcludeerd dat er toen al een flink aantal mensen in het minnehuis verbleef. In een herhaling van de klacht, een jaar later (het besluit van de burgemeesters had blijkbaar niet het gewenste effect gehad), werd dit ook met zoveel woorden gezegd: '..., terzaeke dezelve klagers door de menigte der inwoonders in 't gemelde minnehuis zeer belast wierden met het te graeff draegen,...'⁹².

Het lijkt aannemelijk dat het minnehuis op de Garenmarkt ook al voor 1735 als zodanig in gebruik was, maar hiervoor zijn nog geen aanwijzingen gevonden. Nader onderzoek in de notulen van de burgemeestersvergaderingen vóór dat jaar zou wellicht meer klachten van bovenstaande aard aan het licht brengen, die over het ontstaan van dit minnehuis opheldering verschaffen.

Uit de klacht van de ambachtslieden blijkt al iets van de ligging op de Garenmarkt van het huis. De plaats kan echter exact worden bepaald met behulp van de zogenaamde 'registers van opschrijving ten behoeve van de omslag', in 1748 opgemaakt als basis voor het belastingkohier van 1749⁹³. Het register van het bon Oost-Nieuwland vermeldt op nummer 473, op de Oosterlingplaats (of Garenmarkt) Hendrik van Leeuwen, die '40 minne- of armkinderen' in de kost had⁹⁴. Het verpondingsregister van hetzelfde jaar geeft als eigenaar van dit huis Willem Genon op⁹⁵. Blijkens het bonboek van Oost-Nieuwland lag het huis aan de zuidkant van de Oosterlingplaats, een gedeelte dat thans Hoefstraat heet⁹⁶. De aanduiding in de burgemeestersnotulen, 'Hoefstraetsbuurt ten einde van

---

⁹⁰ GAL, SA II, inv. nr. 198: Notulen van Burgemeesteren 1-1-1734 tot 10-11-1736, f. 190.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, f. 402.

⁹³ Na de registers van opschrijving kwam nog een 'conceptkohier van de omslag' tot stand, alvorens het definitieve kohier gestalte kreeg.

⁹⁴ GAL, SA II, inv. nr. 4098: Registers van opschrijving ten behoeve van de omslag, bon Oost-Nieuwland, nr. 473. (Dit is overigens geen huisnummer)

⁹⁵ GAL, SA II, inv. nr. 3611: Verpondingsregister 1748 deel 1, nr. 473. Verponding was een belasting op onroerend goed. Zoals te zien is werd voor het belastingkohier van 1749 dezelfde nummering gehanteerd als voor de verpondingsregisters.

⁹⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6617: Bonboek Oost-Nieuwland, f. 445.

In de bonboeken werden de eigendomsovergangen van alle huizen in Leiden bijgehouden. Bij de aanvang in de zeventiende eeuw had men een bepaalde route gevolgd, waardoor plaatsbepaling van huizen mogelijk wordt (indien de eigenaar bekend is).

de Gaaremarkt' bevestigt dit. Het huidige Hoefstraat nr. 65 is vermoedelijk het achttiende eeuwse minnehuis.

Het is vrijwel zeker dat het huis op de Garenmarkt de gehele periode tot 1782 (en wellicht ook nog een tijd daarna) fungeerde als minnehuis. In het kasboek van de Evangelisch-Lutherse Diaconie komen tot 1774 posten voor die wijzen op betaling aan 'de min op de Gaaremarkt'⁹⁷. Theoretisch zou het hier ook kunnen gaan om een min van Lutherse gezindte, die toevallig ook op de Garenmarkt woonde, maar dit is onwaarschijnlijk als we zien dat ook betaald werd aan de 'min op de Middelstegracht'⁹⁸. De Evangelisch-Lutherse besteedde blijkbaar mensen uit in gereformeerde minnehuizen en dankzij dit gebruik kunnen we vaststellen dat op de Garenmarkt in de jaren zeventig nog een minnehuis was. De monsterrollen van het Huiszittenhuis duiden bovendien steeds op hetzelfde bedelingskwartier, hetgeen weliswaar geen bewijs is dat het minnehuis op de Garenmarkt bleef, maar het wel waarschijnlijk maakt. Ook na 1774 zijn er geen aanwijzingen dat de minnekinderen vanuit het huis op de Garenmarkt werden overgebracht naar een ander pand.

Middelstegracht

Vanaf 1748 was er een minnehuis op de Middelstegracht. In de registers van opschrijving is in deze straat de naam te vinden van Karel Korthagen, die als middel van bestaan opgaf 35 minnekinderen te houden⁹⁹. Dat 1748 het eerste jaar was van dit minnehuis blijkt door combinatie van de registers van opschrijving met de monsterrollen. Van de bedeelden, per regent en dus per bedelingskwartier vermeld in de monsterrollen, zijn de adressen te achterhalen in de registers van opschrijving, omdat hierin tevens aangegeven is of iemand werd ondersteund door het Huiszittenhuis. Op deze manier kan voor 1748 per regent het bedelingskwartier vastgesteld worden. Vervolgens blijkt dat het kwartier waarin de Middelstegracht is gelegen, in 1748 inderdaad onder een regent viel, Jacobus van Stipriaan, die in monsterrol vaste minnekinderen had opgegeven. In 1747 verbleven de desbetreffende vaste minnekinderen evenwel nog in een ander bedelingskwartier, gezien het feit dat ze in dat jaar nog niet door van Stipriaan, maar door een andere regent waren gemonsterd¹⁰⁰. Waar het

---

⁹⁷ GAL, Evangelisch-Lutherse Diaconie, inv. nr. 165 en 166: kasboek 1714-1764 en 1764-1781, vanaf 28-6-1761.

⁹⁸ Ibidem, vanaf 13-2-1763. Niet meer na 1764.

⁹⁹ GAL, SA II, inv. nr. 4104: Registers van opschrijving ten behoeve van de omslag, bon Nicolaasgracht, nr. 159.

¹⁰⁰ Dit veronderstelt dat de regenten ieder jaar hetzelfde bedelingskwartier hadden. Dat dit inderdaad het geval was, blijkt uit de namen van de gewone bedeelden, waarvan een groot aantal jaar na jaar bij dezelfde regenten opduikt.

minnehuis was waar deze bejaarden, allen mannen, vóór 1747 verbleven is niet bekend.

Minstens tot 1774 was het huis op de Middelstegracht in functie. Op 9 mei van dat jaar kreeg de weduwe van Karel Korthagen namelijk toestemming na diens overlijden in functie te blijven als minnemoeder 'in het mansminnehuis op de Middelstegracht'¹⁰¹. Ook voor de tijd hierna zijn er, zoals geldt voor het huis op de Garenmarkt, geen redenen om aan te nemen dat de minnekinderen zijn verhuisd.

De exacte plaats van het minnehuis op de Middelstegracht valt minder nauwkeurig te bepalen dan die van het huis op de Garenmarkt. De methode van combinatie van het belastingkohier, het verpondingsregister en het bonboek levert in ieder geval op dat het zich bevond aan de oostkant van de Middelstegracht, ter hoogte van St. Joostenbrug.

Zandstraat

Het derde minnehuis, waarvan Pot geen adres wist, is te vinden in het conceptkohier van de omslag uit 1749 van het bon Zijloord, in het noordelijk gedeelte van de stad. Samuel Baviere en Lena Rosijn hadden op de Zandstraat veertig minnekinderen in de kost¹⁰². Een resolutie van de regenten van het Huiszittenhuis uit 1759 bevestigt het bestaan van een minnehuis op de Zandstraat¹⁰³. Bovendien lag de straat inderdaad in het kwartier van de derde regent die in de monsterrol vaste minnekinderen had opgegeven.

Het minnehuis in de Zandstraat ontstond in hetzelfde jaar als dat op de Middelstegracht. Net als de bewoners van dat huis werden ook de in 1748 in dit huis verblijvende vaste minnekinderen een jaar eerder door een andere regent gemonsterd. Bovendien werd het huis in de registers van opschrijving ten behoeve van de omslag (uit 1748) nog niet aangemerkt als minnehuis; het verscheen pas als zodanig in het conceptkohier van een jaar later. Inderdaad kocht blijkens het bonboek Samuel Baviere eerst op 26 mei 1748 het pand van een zekere Abram de Mijjn¹⁰⁴.

In 1759 werd het huis, op de plaats van het tegenwoordige Zandstraat 12, verkocht aan Willem Corneliszoon van Aken, die al meerdere aangrenzende panden in zijn bezit had. H.J. Budel meent dat van Aken deze aankoop deed, omdat hij aaneengesloten bebouwing in zijn bezit wilde

---

¹⁰¹ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 114.

¹⁰² GAL, SA II, inv. nr. 4135: Conceptkohieren van de omslag, bon Zijloord, nr. 296.

¹⁰³ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104.

¹⁰⁴ GAL, SA II, inv. nr. 6630: Bonboek Zijloord, f. 170 vo.

hebben ten behoeve van de jeneverstokerij 'De Fransche Kroon'¹⁰⁵. Dit zou betekenen dat zich vanaf 1759 geen minnekinderen meer in het huis bevonden, iets dat bevestigd lijkt te worden door een passage in het resolutieboek van het Huiszittenhuis: 'Den 18e september 1759 ... sijn ... tot minnevader en -moeder van het minnehuys *geweest zijnde* in de Santstraat, in plaats van Samuel Bavier, aangesteld de persoonen van Maarten de Bruyn en zijne huysvrouw Jacoba de Matter, woonende op de Middelstegracht bij de Groenesteeg.'¹⁰⁶ (mijn cursivering). Toch duiden de monsterrollen na 1759 niet op een verhuizing van de minnekinderen, in ieder geval niet naar een ander bedelingskwartier. Natuurlijk kan er verhuisd zijn binnen het kwartier. Een andere mogelijkheid is dat de minnekinderen naar het genoemde woonadres van de nieuwe minneouders op de Middelstegracht gingen. In dit geval zouden er vanaf eind 1759 twee minnehuizen op de Middelstegracht geweest zijn. Deze mogelijkheid veronderstelt wel dat de regent van het kwartier waarin de Zandstraat lag deze minnekinderen bleef monsteren om de regent die de Middelstegracht in zijn kwartier had, niet te zwaar te belasten. Een resolutie van de regenten van het Huiszittenhuis van 29 september 1759 wijst in de richting van twee minnehuizen op de Middelstegracht vanaf eind 1759. Om dit te begrijpen moet er echter kort worden ingegaan op de man-vrouw verdeling over de minnehuizen.

In het huis op de Garenmarkt werden, vanaf de scheiding van mannen en vrouwen in 1745, steeds vrouwen ondergebracht. Ook voor de andere twee huizen lijkt de situatie duidelijk, afgaand op de monsterrollen: vrouwen in de Zandstraat, mannen op de Middelstegracht. De resolutie van 29 september 1759 stelt ons evenwel voor problemen. Men wil vanaf dat tijdstip het aantal minnekinderen in de 'vrouweminnehuizen' evenredig gaan verdelen. Alle nieuwe vrouwelijke vaste minnekinderen moeten naar het minnehuis op de Middelstegracht, totdat er evenveel personen verblijven als op de Garenmarkt¹⁰⁷. Het huis op de Middelstegracht, en niet dat op de Zandstraat wordt in deze resolutie derhalve aangemerkt als vrouwenminnehuis. In 1774 wordt het, zoals we zagen, echter weer 'mansminnehuis' genoemd. De oplossing zou kunnen zijn dat er vanaf 1759 inderdaad twee minnehuizen op de Middelstegracht waren en dat in één ervan de vrouwen verbleven die eerder op de Zandstraat woonden. Het is evenwel ook niet onmogelijk dat in de resolutie van 1759 gewoon een fout werd gemaakt; ook op een ander punt is een vergissing begaan. Blijkens de monsterrollen verbleven namelijk niet op de Garenmarkt de meeste vrouwen, maar in het andere

---

¹⁰⁵ H.J. Budel, 'nv Distilleerderij "De Fransche kroon", voorheen Hartevelt & zoon' in: C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma ed., *Leids fabriekaart. Een stadswandeling langs het industrieel erfgoed* (Leiden 1990) 63-76, aldaar 66.

¹⁰⁶ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104.

¹⁰⁷ Ibidem.

vrouwenminnehuis!

§ 4. De minnevaders en -moeders

We zijn ze in het voorgaande al diverse malen tegen- gekomen: de minnevaders en -moeders. Hoewel zij niet in dienst van de stad waren, vertoonde hun situatie overeenkomsten met die van de binnenvaders en -moeders die de dagelijkse leiding hadden in stedelijke instellingen als het weeshuis en de gasthuizen. Zo werden ze bijvoorbeeld benoemd, in dit geval echter niet door de stad, maar door de regenten van het Huiszittenhuis. Hiernaast ging het in de meeste gevallen om een echtpaar, zoals in de stedelijke instellingen de gewoonte was. Verder verhuisden de bestedelingen na de benoeming van nieuwe minneouders niet naar de woning van echtpaar toe, maar gingen integendeel de laatsten naar het minnehuis, in ieder geval vanaf 1745 (en misschien met uitzondering van de Zandstraat). Een laatste overeenkomst was het bestaan van een reglement voor de minnevaders en minnemoeders, voor het eerst vastgesteld aan het einde van 1744. Ook een reglement was gebruikelijk in de stedelijke gestichten. Het enige verschil met de binnenvaders en -moeders van de stedelijke gestichten was dat men niet werd betaald. Uit wat overbleef van de bedeling aan de minnekinderen, verstrekt door het Huiszittenhuis, haalden de minneouders hun verdiensten.

Alle genoemde overeenkomsten tussen de minnevaders en -moeders en de echtparen die in de stedelijke instellingen de leiding over de inwonenden hadden, tezamen met de vaststelling van een reglement in 1744 en de definitieve concentratie van de uitbesteding in drie huizen een jaar later, doen vermoeden dat het Huiszittenhuis, daartoe wellicht aangezet door het stadsbestuur, vanaf die tijd de uitbesteding wilde vormen naar het model van de stedelijke 'godshuizen', zonder echter kosten te willen dragen voor aankoop en onderhoud van een gebouw en personeelsloon. De minnehuizen waren dan ook geen eigendom van het Huiszittenhuis, maar van particulieren, die de panden vervolgens weer verhuurden aan de minnevaders en -moeders. Alleen minnevader Samuel Baviere was eigenaar van zijn minnehuis. Deze politiek van het Huiszittenhuis had ongetwijfeld te maken met de benarde financiële positie waarin de instelling verkeerde gedurende de gehele achttiende eeuw¹⁰⁸.

De eerste benoeming van een minnemoeder in het resolutieboek van het Huiszittenhuis is die van Neeltje van Eyk, vrouw van Hendrik van Leeuwen (de man die ruim tien jaar later in het

---

¹⁰⁸ Pot, *Arm Leiden*, 168-171.

belastingkohier als minnevader wordt genoemd), op 19 maart 1736¹⁰⁹. Zij volgde Rachel Carpentier op, de huisvrouw van Johannes Nieuwcasteel. Deze vrouw blijkt van 1731 tot 1735 minnekinderen van het Arme Kinderhuis in huis gehad te hebben¹¹⁰. Dit lijkt erop te wijzen dat in de jaren dertig van de achttiende eeuw bejaarden en kinderen nog niet gescheiden werden uitbesteed. Helena de Hol (ook wel Rosijn genoemd, naar haar eerste man), eind 1744 getrouwd met Samuel Baviere, maar in het begin van dat jaar al aangesteld als minnemoeder, had een vergelijkbare carrière achter de rug; van 1727 tot 1741 waren bij haar kinderen door het Arme Kinderhuis uitbesteed.¹¹¹ Hoewel bij de benoemingen slechts in een enkel geval vermeld staat in welk minnehuis iemand werd benoemd, is het toch mogelijk een overzicht te maken van de opeenvolgende minnevaders en -moeders van de drie minnehuizen. Veelal is namelijk wel vermeld wie werd opgevolgd en uit het belastingkohier van 1749 weten we wie in dat jaar in elk minnehuis de scepter zwaaide. (zie bijlage 1)

Bij beschouwing van de lijst vallen enkele zaken op. Ten eerste is te zien dat in twee gevallen familieleden elkaar opvolgden als minneouders. Karel Korthagen nam de plaats van zijn zus Elisabeth over in 1748, waarschijnlijk omdat de zorg voor de bestedelingen haar na het overlijden van haar man twee jaar eerder te zwaar werd. In 1741 werd Arie van Leeuwen, een broer van Hendrik, samen met zijn vrouw benoemd als minnevader en -moeder in het minnehuis op de Garenmarkt. Hendrik bleef echter ook actief in dit minnehuis, in het belastingkohier van 1749 staat hij immers nog als minnevader.

Een tweede in het oog springend feit is dat, bij overlijden van de partner, toestemming moest worden verkregen alleen door te gaan als minnevader of -moeder. Blijkbaar was dit niet vanzelfsprekend; de regenten van het Huiszittenhuis zagen het liefst een echtpaar aan het hoofd van een minnehuis.

Ten slotte zien we Hendrik van Driel na 1776 optreden als minnevader van zowel de minnekinderen in het huis op de Garenmarkt als de minnekinderen van de Middelstegracht. Hij nam dit op zich, omdat niemand na het overlijden van de weduwe Korthagen de zorg over de minnekinderen wilde overnemen, '... vermits de algemeene spraek ging, dat bij de evacuatie van het Arme Kinderhuis binnenkort de minnekinderen in dat huis zouden worden geplaeft, ...'¹¹².

Dat de minneouders, net als hun bestedelingen, niet tot het rijkste deel van de Leidse

---

¹⁰⁹ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 55.

¹¹⁰ GAL, Heilige Geest Weeshuis, inv. nr. 3594: Register van de uitreiking van geld en brood aan vrouwen die voor een bepaalde tijd kleine kinderen aan nemen, 1725-1763.

¹¹¹ Voor de informatie over de minnemoeders van het Arme Kinderhuis dank ik mw. A.J.M. Krikke-Frijns.

bevolking behoorden, blijkt uit wat zij opgaven als beroep. Samuel Baviere is volgens het belastingkohier een eenvoudig lakenwever, terwijl Hendrik van Leeuwen en Karel Korthagen hun inkomsten zelfs geheel en al moesten halen uit het opnemen van minnekinderen. Dit zegt natuurlijk al iets over de kwaliteit van de zorg voor de minnekinderen; hen opnemen was geen liefdadigheid, maar een middel van bestaan.

Het oordeel van tijdgenoten over de minneouders was dan ook weinig positief. Er werd gesproken van 'inhalige ... menschen die hunne broodwinning hebben uyt de bekrimping van elendelingen' (armen, r.s.)¹¹³. Ook zouden zij '... die luyden in haar ouderdom slegt en onvriendelijk behandelen.'¹¹⁴ Hierbij moet wel aangetekend worden dat deze kwalificaties afkomstig zijn van mensen die voorstanders waren van stichting van een officieel oude mannen en vrouwenhuis en daarmee de opheffing van de particuliere minnehuizen. Financiële redenen speelden hierbij zo goed een rol als verontwaardiging over de toestand waarin de bestedelingen verkeerden, zodat het niet onmogelijk is dat van enige overdrijving sprake was. Dezelfde 'inhalige lieden' waren volgens de plannemakers van 1756 goed genoeg om in aanmerking te komen voor een functie in het nieuwe oudeliedenhuis.

---

¹¹² GAL, SA II, inv. nr. 6414: Notulen van commissarissen tot de zaken van het Huiszittenhuis, 8-3-1776.

¹¹³ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen ...' (1756).

¹¹⁴ Ibidem, 'Nader plan bij mr. T. Schrevelius overgegeeven ...' (april 1771).

HOOFDSTUK 4

DE ZORG IN DE MINNEHUIZEN

§ 1. Plaatsing, aantal bewoners en ruimte

In hoofdstuk drie hebben we gezien dat de vergadering van regenten van het Huiszittenhuis besliste of iemand minnekind werd (vanaf 12 december 1764 tenminste; vóór deze datum mocht een regent op zijn eigen houtje deze beslissing nemen). Vervolgens bleven de losse minnekinderen op zichzelf wonen, de vaste werden geplaatst in een van de, vanaf 1745, drie minnehuizen. Velen bleven hier vervolgens tot hun dood, maar ook kwam het voor dat iemand weer op zichzelf ging wonen, bedeed werd als los minnekind of zelfs weer als gewone bedeede van het Huiszittenhuis. Dit zal vooral zijn opgegaan voor relatief jonge volwassenen die als gevolg van ziekte bij een min waren ondergebracht.

De regenten die voor de minnehuizen verantwoordelijk waren, hadden het recht om de situatie in de huizen op elk gewenst moment te controleren¹¹⁵. Eens per jaar vond een grote inspectie plaats, niet alleen van de minnekinderen zelf, maar ook van de zaken die nodig waren tot hun onderhoud, zoals kleding en voedsel¹¹⁶.

De verhouding tussen het aantal mensen in de minnehuizen en de grootte van die huizen is een aanwijzing voor de levensomstandigheden van de bestedelingen. Uit bijlage 2 blijkt, dat per huis een groot aantal mensen werd ondergebracht. Op zich geen probleem, als er voldoende ruimte zou zijn geweest. In 1777 werd evenwel gesproken over '... kleine huisjes agteraf in de stad staande,...'¹¹⁷, en drie jaar later: '... de kleine huisjes, daer nu de minnekinderen in woonen:...'¹¹⁸. In een stuk uit 1783 blijkt ook, naast ruimtegebrek, meteen iets van de mening van de beter gesitueerden ten opzichte van de bewoners van de minnehuizen; ze '...hebben gedurende hun geheele leven tot het

---

¹¹⁵ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104-106; 'Ampliatie en renovatie-instructie voor de minnevaders en minnemoeders der drie minnehuizen binnen deze stad', 8-10-1759, artikel 14.

¹¹⁶ Ibidem, artikel 17.

¹¹⁷ GAL, SA II, inv. nr. 6285: hieruit het stuk 'Eenige bedenkingen van de leden van 't besoigne nopens het etablissement van een oude mannen en -vrouwenhuis binnen deze stad, dienende pro memoria', 6-11-1777.

¹¹⁸ Ibidem. Dit citaat komt uit een niet gedateerd stuk. Een ander stuk, dat er hoogstwaarschijnlijk bijhoort is gedateerd op 28-11-1780.

geringste en onbeschaafste soort van inwoonders behoort, en veelen derzelven zijn in de minnehuizen, bijna gelijk beesten in een stal...¹¹⁹. De minneouders konden '... uyt hoofde van de meenigvuldigheid der personen ...', die in de kleine huizen opeengepakt zaten, ook weinig toezicht uitoefenen¹²⁰, of wilden het ook niet: '...want men door de bevindinge gesien heeft, dat zij maar laten loopen diegeene op hun tijd niet thuis zijnde, ...'¹²¹.

Als gevolg van de barre omstandigheden was de situatie in de minnehuizen ver verwijderd van de huidige normen op het gebied van hygiëne en privacy. Hoewel de minneouders verplicht waren te zorgen dat nieuwe minnekinderen bij binnenkomst werden gewassen en ook in het vervolg schoon bleven¹²², bleek dit voorschrift in praktijk slecht te worden nageleefd. De eerste achttien vrouwen die op 29 december 1783 vanuit de minnehuizen in het nieuwe Oudliedenhuis aankwamen, waren niet erg schoon en moesten dan ook worden gewassen, gekamd, gehavend en gereinigd¹²³.

§ 2. Bedeling

De vaste minnekinderen ontvingen de hoogste bedeling die het Huiszittenhuis verstrekke. Vanaf ongeveer 1734, zo blijkt uit een verslag van oud-Huiszittenmeesters uit het begin van de jaren veertig, was dit twee roggebroden, één tarwebrood en dertien stuivers (in de monsterrollen aangegeven als 2-1-13) per week, een hoeveelheid die volgens de monsterrollen in de gehele periode 1744-1771 aan de meerderheid van de vaste minnekinderen werd gegeven. Vóór 1731, in ieder geval vanaf 1710, was de bedeling 4-1-10, en in de periode tot ongeveer 1734 moesten de vaste minnekinderen het doen met twee roggebroden, één tarwebrood en tien stuivers¹²⁴.

De bedeling van sommige minnekinderen week af van de meest voorkomende 2-1-13. Een van de redenen hiervoor was dat iemand, die daartoe nog in staat was, door het verrichten van enige arbeid een klein bedrag per week moest verdienen. Dit werd vervolgens ingehouden op de

---

¹¹⁹ Ibidem, 'Consideratiën op het gemaakte plan ter oprichting van een oude mannen- en vrouwenhuis, mitgaders concept om die stichting zo in te richten, dat de publicque armkas daardoor terstond merkkelijk gesoulageert zoude worden'.

¹²⁰ Ibidem, 'Nader plan bij mr. T. Schrevelius overgegeeven ...' (1771).

¹²¹ Ibidem. Evenals stuk onder noot 120 ongedateerd. De bijgevoegde berekening, die uitgaat van 300 minnekinderen, doet vermoeden dat het stuk dateert uit de jaren 1756-1757.

¹²² GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104-106; 'Ampliatie en renovatie-instructie ...', artikel 6.

¹²³ GAL, Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis (GMAOMVH), inv. nr. 31: Notulen van de vergaderingen van de regenten, f. 141.

¹²⁴ GAL, SA II, inv. nr. 6134: Verslag van een besogne van oud-Huiszittenmeesters over de verstrekking van brood en geld in hun tijd (na 1741).

bedeling¹²⁵. Niet alle afwijkende bedelingen kunnen op deze manier worden verklaard. Ook kwam bijvoorbeeld 5-0-13¹²⁶ en 4-1-13¹²⁷ voor; de mensen die dit ontvingen waren waarschijnlijk dusdanig zwak, dat ze extra brood kregen.

In praktijk kwam de bedeling in handen van de minnevaders en -moeders, waarna het brood verdeeld zal zijn volgens opgave in de monsterrollen (anders had het weinig zin sommige personen meer te geven dan andere) en met het geld alle overige kosten van de bestedingen werden gedekt. Onder deze kosten vielen het voedsel dat buiten het brood werd verstrekt, het drinken en de bewassing. Van wat overbleef moesten ook nog stads- en landsbelastingen betaald worden¹²⁸ én bekostigden de minneouders hun eigen levensonderhoud.

Naast de regelmatige wekelijkse bedeling kregen de minnekinderen 's winters turf om te stoken, de vaste vier, de losse acht tonnen¹²⁹. Bij ziekte kon men, net als de gewone bedeeden, op vertoon van een briefje van de regent van het kwartier gratis gebruik maken van de diensten van een arts en vervolgens, indien nodig, medicijnen halen bij de apotheek¹³⁰. Ook de begrafenis van de minnekinderen werd betaald.

Een apart onderwerp in de bedeling is de zogenaamde minnekleding, die aan alle vaste en een deel van de losse minnekinderen werd verstrekt¹³¹. De minnekinderen waren in de regel de enige bedeeden die deze vorm van ondersteuning ontvingen¹³². Twee of drie maal per jaar togen de minnevaders en -moeders met hun bestedingen naar het Huiszittenhuis, waar vervolgens onder toezien oog van de regenten die dat jaar de verantwoording over de 'minnekas', het kledingbudget hadden, de kleding werd uitgedeeld¹³³. Uit een opgave uit 1754 blijkt dat de mannen jaarlijks een rok, een hemdrok en broek, alsmede twee hemden en een paar kousen en schoenen ontvingen. Vrouwen kregen een jak, een borstrok en een bovenrok, twee hemden, een paar kousen, een muts, twee hals

---

¹²⁵ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Antwoord van armmeesteren op de consideratiën ...' (1756).

¹²⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6136: Monsterrol Huiszittenhuis 1744, Jac. Andriessse, minnekind onder regent Samuel Brouwer.

¹²⁷ Ibidem, de vrouw van Jacob Duts, minnekind onder regent Samuel Brouwer.

¹²⁸ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen ...' (1756).

¹²⁹ GAL, SA II, inv. nr. 6170; hieruit het stuk 'Antwoord op de ouvertures ...' (8-1-1754). Een Leidse ton turf bevatte 227 liter.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen, ...' (1756).

¹³² Heel af en toe kregen ook gewone bedeeden kleding, Pot, *Arm Leiden*, 197.

¹³³ GAL, SA II, inv. nr. 6414, 8-3-1776.

doeken, een schort en een paar muilen¹³⁴. De kleding van de vaste minnekinderen werd gemerkt met de letters 'vmk', met het doel bédelen door deze groep mensen te verhinderen¹³⁵.

Uit een opgave uit 1754 blijkt dat de minnekleding voor het Huiszittenhuis een aanzienlijke kostenpost was. Per mannelijk vast minnekind gaf men per jaar ruim zesentwintig gulden uit; voor vrouwen was dit een gulden minder¹³⁶. Een vergelijking: de kosten van de brood- en geldbedeling per vast minnekind per jaar bedroegen in 1755 ruim éenenveertig gulden¹³⁷. De minnekas, zoals het budget voor de kleding werd genoemd, was voortdurend leeg¹³⁸. Bezuinigen was onvermijdelijk en in 1774 blijkt per persoon dan ook behoorlijk wat minder aan kleding uitgegeven te worden: ruim negentien gulden per jaar voor de mannen tegenover ruim veertien gulden per vrouw¹³⁹. (zie bijlage 3)

Het Huiszittenhuis gaf in de jaren 1755-1765 gemiddeld ongeveer 65.000 gulden per jaar uit aan zorg¹⁴⁰. Als men bedenkt dat meer dan 15 procent van dit bedrag in 1755 ten goede kwam aan de vaste minnekinderen ($\pm$ zeventig gulden maal 174 mensen), die dat jaar nog geen 5 procent uitmaakten van het totaal aantal bedeeden (4334¹⁴¹), dan is duidelijk dat zij zeer duur waren voor het Huiszittenhuis, en hun kosten één van de redenen was van de slechte financiële situatie van deze instelling¹⁴². Hoewel familieleden van minnekinderen in enkele gevallen meebetaalden aan de ondersteuning¹⁴³, werd de kostenpost het Huiszittenhuis te hoog. Vanaf 1759 namen de regenten dan ook diverse maatregelen om te bezuinigen op de bedeling van de vaste (en ook wel de losse) minnekinderen. We zagen al dat de kosten van de minnekleding werden teruggedrongen. Dit gebeurde door bepaalde kledingstukken niet meer ieder jaar, maar om de twee jaar en later zelfs om de vier jaar uit te delen. Tevens verminderde men in 1759 het gewicht van het verstrekte rogge

---

¹³⁴ GAL, SA II, inv. nr. 6170; hieruit het stuk 'Antwoord op de ouvertures ...', punt 3.

¹³⁵ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104.

¹³⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6170; hieruit het stuk 'Antwoord op de ouvertures ...', punt 3.

¹³⁷ 174 vaste minnekinderen kostten in 1755 aan geld 5428-16-0 (guldens-stuivers-penningen) en aan brood 1781-6-8; GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen, ...' (1756).

¹³⁸ GAL, SA II, inv. nr. 6170; hieruit het stuk 'Antwoord op de ouvertures ...', punt 4 en 8.

¹³⁹ GAL, SA II, inv. nr. 6285; gegevens op een los briefje in dit omslag.

¹⁴⁰ Pot, *Arm Leiden*, 170.

¹⁴¹ Pot, *Arm Leiden*, 332, tabel 16. Het totaal aantal voortdurend bedeeden in 1755 was 3877. De 457 losse en vaste minnekinderen hierbij opgeteld, komt het totaal op 4334 personen.

¹⁴² In het eerder genoemde besogne van oud-Huiszittenmeesters (noot 126) zegt oud-Huiszittenmeester Kinkee dit ook met zoveel woorden.

¹⁴³ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1; de afdeling contracten in deze band. Over de jaren 1729-1791 hebben zo'n vijfenveertig contracten betrekking op personen die in een particulier minnehuis verblijven.

brood¹⁴⁴ en gaf men vanaf 1791 echtparen, waarvan zowel de man als de vrouw minnekind was, niet meer de volle bedeling¹⁴⁵. De kosten van een vast minnekind bedroegen in 1782 nog maar zo'n drieënvijftig gulden, een sterke verlaging ten opzichte van 1755¹⁴⁶.

Een algehele beschouwing van de bedeling die de bestedingen ontvingen, laat een weinig positieve indruk achter. Door Pot is aangetoond dat de bedeling van het Huiszittenhuis voor de gewone bedeelden niet voldoende was om van te blijven leven en dat het eerder een aanvulling was van wat men op andere manieren bij elkaar wist te krijgen¹⁴⁷. Voor bejaarden, waarvan het merendeel niet meer kon werken, moest de bedeling wel genoeg zijn om te blijven leven, ook al omdat bedelarij verboden was¹⁴⁸, maar meer dan dat zat er niet in, gezien de weinig rooskleurige financiële situatie van het Huiszittenhuis. Van de al minimale bedeling die de vaste minnekinderen ten deel viel moesten, zoals we al zagen, ook de verdiensten van de minnevaders en -moeders nog af. Deze laatsten waren er dus nauwelijks bij gebaat de minnekinderen meer te geven dan noodzakelijk was. Er mag dan ook geconcludeerd worden dat de zorg voor de bestedingen in de minnehuizen tot een minimum werd beperkt. Als gevolg van de bezuinigingen in de loop van de achttiende eeuw verslechterden de omstandigheden nog.

§ 3. Dagelijks leven

Over het dagelijks leven zoals het was, of in ieder geval zou moeten zijn in de minnehuizen, zijn we geïnformeerd door verschillende reglementen. In 1744 werd voor het eerst een reglement opgesteld voor de minnevaders en -moeders '... wegens haare behandelingen der minnekinderen'¹⁴⁹. In 1759 en 1764 werd dit reglement vernieuwd¹⁵⁰. (zie bijlage 4)

Het eerste reglement, uit 1744, is tamelijk beknopt; het telt slechts zeven artikelen. De gewenste dagindeling blijkt er evenwel goed uit. 's Ochtends moest men gezamenlijk bidden en ontbijten (art. 1), waarna de minnekinderen het huis mochten verlaten; half één tot half twee was de tijd voor het middageten, dat werd voorafgegaan en afgesloten door een gebed (art. 2), en vervolgens

---

¹⁴⁴ Ibidem, f. 104. Het gewicht van een door de armbakkerij aan het Huiszittenhuis geleverd roggebrood moest drie pond zijn. (Pot, *Arm Leiden*, 194, noot 116) Het gewicht van de twee roggebroden die de minnekinderen per week kregen werd in 1759 teruggebracht van zes naar vijf pond.

¹⁴⁵ Ibidem, f. 119.

¹⁴⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6285; ongetiteld stuk waarin de regenten van het Huiszittenhuis een memorie van de burgemeesters beantwoorden (12-1-1782).

¹⁴⁷ Pot, *Arm Leiden*, 198-204.

¹⁴⁸ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1, f. 104-106, 'Ampliatie en renovatie-instructie ...', art. 16.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 84-85.

mocht men weer weg, nu tot acht uur 's avonds, wanneer het avondeten wachtte. Uiteraard sloeg men ook dit keer het gebed niet over. Om half tien dienden de bestedelingen te gaan slapen (art. 3). De minneouders hadden de verantwoordelijkheid over de goederen die van de minnekas waren verkregen (art. 4). Ze mochten aan de minnekinderen geen geld vragen voor bepaalde handelingen als wassen of bedden opmaken (art. 5) Van november tot Pasen werd gestookt (art. 6) en ten slotte moest op zondag de catechisatie worden bijgewoond (art. 7).

De vernieuwingen van het reglement, in 1759 en 1764, waren veel uitgebreider. Mogelijk wijzen de toevoegingen op gebleken gebreken in de periode na 1744. Zo zijn in zowel het reglement van 1759 als 1764 bepalingen ingevoerd omtrent de staat van het minnehuis (art. 1) en de slaapgelegenheid van de minnekinderen (art. 2). Niet alleen de kleren, maar ook de minnekinderen moesten schoon zijn (art. 6) en hun eten niet beschimmeld of bedorven (art. 7). Mocht één van de minnekinderen overlast veroorzaken, aan andere minnekinderen of omwonenden ' ..., 't zij door krankzinnigheid of quaadaardig gedrag, ...' en de vermaningen van de minnevader en -moeder haalden niets uit, dan diende dit gemeld te worden aan de regent van het kwartier (art. 13 regl. '59; 14 regl. '64). De regenten stond het vrij, op ieder gewenst moment de minnehuizen te inspecteren (resp. art. 14 en 15). Bedelarij door minnekinderen werd streng bestraft; men werd uit huis gezet en hoefde nooit meer terug te komen (resp. art. 16 en 17).

Hoewel de minnekinderen iedere zondag verplicht de catechisatie in de stadsarmenscholen moesten bijwonen, liet hun kennis van de godsdienst veel te wensen over, blijkens een catechisatie-reglement uit 1778¹⁵¹. De regenten van het Huiszittenhuis besloten dat jaar een extra catechisatie in te voeren, vanwege de 'onkunde van veele oude en gebrekkelijke lieden, door hun gealimenteerd werdende in de minnehuyzen, ...'. De minnevaders en -moeders moesten een lijst opstellen van de personen die door ziekte of andere redenen niet in staat waren de les bij te wonen. De minnekinderen die wel aanwezig waren, kregen van de meester een briefje als bewijs. Door de regenten werd vervolgens de lijst van de minneouders vergeleken met de briefjes.

Uit al deze reglementen blijkt de nadruk op orde, regelmaat en het belijden van de godsdienst, zoals die ook was terug te vinden in de reglementen van de officiële stedelijke instellingen, niet alleen in Leiden, maar ook in andere steden in de Republiek¹⁵². Desondanks waren er mensen die zich moeilijk aan alle regels konden houden. Zo blijken enkele minnekinderen als

---

¹⁵⁰ Ibidem, f. 104-106 en 109-110.

¹⁵¹ GAL, SA II, inv. nr. 6413; 6-10-1778.

¹⁵² Schmidt, *Weezenverpleging*, 143-212, Vis, *Oud en arm*, 63-66.

gevolg van hun slechte gedrag een tijdje in het Gravensteen, de Leidse gevangenis, geplaatst te zijn¹⁵³. Overmatig drankgebruik kwam ook voor. De minneouders waren er echter niet zo happig op wangedrag aan de regenten te melden, omdat zij bij uithuisplaatsing van een persoon hun inkomsten zagen dalen¹⁵⁴.

---

¹⁵³ GAL, N.H. Diaconie, inv. nr. B1; afdeling requesten, f. 15 en 17.

¹⁵⁴ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen ...' (1756).

HOOFDSTUK 5

DE TOTSTANDKOMING VAN HET OUDELIEDEN- HUIS

§ 1. De eerste plannen, 1740-1757

Het eerste plan voor stichting van een stedelijk oude mannen- en vrouwen- of oudeliedenhuis dateert al van tweeënveertig jaar voor het uiteindelijk tot stand kwam¹⁵⁵. Een beknopt, niet ondertekend stuk uit 1740 geeft al de toonzetting voor alle latere plannen: de bestedingen zijn een (te) grote last voor het Huiszittenhuis, in een oudeliedenhuis zouden ze voor minder geld kunnen worden onderhouden. Slechts het financiële motief lag ten grondslag aan dit plan; over verbetering van de toestand van de bejaarden werd niet gesproken. Integendeel, de auteur klaagt over het ontbreken van de wil om voor het eigen onderhoud te werken bij de meeste personen. In het nieuwe huis zouden ze hiertoe moeten worden verplicht.

Hoewel uit de titel van het stuk blijkt dat het in opdracht van de stedelijke overheid is geschreven, is er zowel in de notulen van de vroedschapsvergaderingen als die van de burgemeestersvergaderingen niets over te vinden. Duidelijk is in ieder geval, dat tot daadwerkelijke stichting van een oudeliedenhuis voorlopig niet werd overgegaan.

De plannen die zestien jaar later werden gemaakt, waren een stuk serieuzer. Een in 1753 uit de vroedschap gekozen commissie, die zich bezighield met de financiële perikelen van het Huiszittenhuis (de derde commissie die zich hiermee bezighield in de achttiende eeuw), had de regenten van het Huiszittenhuis verzocht te onderzoeken of het goedkoper was de bestedingen van het Huiszittenhuis voortaan in een officieel oude mannen- en vrouwenhuis onder te brengen. De regenten La Lau, Schrevelius, Smazen en de Klopper namen deze taak op zich en overhandigden op 6 mei 1756¹⁵⁶ hun 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen- en vrouwen, ...' aan de commissarissen¹⁵⁷.

---

¹⁵⁵ GAL, SA II, inv. nr. 6132: 'Concept tot het aanlegge van een armhuys voor oude luyden die teegenwoordig bij het Huyszittenhuys bedeeft werden, als daartoe gelast van Haar ed. gr. agt.' (30-8-1740).

¹⁵⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6413.

¹⁵⁷ GAL, SA II, inv. nr. 6285.

Het project stelde dat de bestedingen, in 1755 174 vaste minnekinderen en 56 op kosten van het huizittenhuis in het Ceciliagasthuis onderhouden personen, in een oude mannen- en vrouwenhuis zowel goedkoper als beter verzorgd konden worden. De organisatie van het huis moest op dezelfde leest geschoeid worden als die van de andere stedelijke 'godshuizen': regenten en regentessen vormden het bestuur, terwijl de dagelijkse leiding over de inwoners in handen moest komen van een binnenvader en -moeder. Hiernaast konden bedienden in dienst worden genomen, zoals een kleermaker, een schoenmaker, keukenmeiden en een naaister. Om de winst, die het onderbrengen van bejaarden in een oudeliedenhuis ten opzichte van de uitbesteding zou gaan opbrengen, ten goede te laten komen aan het Huizittenhuis, wilden de regenten de kas van het nieuwe huis, in tegenstelling tot het bestuur, niet afscheiden van het Huizittenhuis. De winst, berekend op ruim 1720 gulden per jaar, zou vooral te behalen zijn op de bestedingen in het gasthuis, die, in plaats van de zesendertig stuivers per week die nu per persoon betaald moesten worden, in het nieuwe huis voor slechts éénentwintig stuivers onderhouden zouden kunnen worden. Dit bedrag was gebaseerd op berekeningen van de kosten van een vast minnekind, minus de verstrekte kleding; volgens de opstellers van het project genoeg om iemand in het nieuwe huis te verzorgen.

Ondanks de berekende winst zagen de plannenmakers één groot obstakel voor stichting van een oude mannen- en vrouwenhuis: de hoogte van de aanvangskosten. Zelfs al betrof men een al bestaand pand, dan nog zou er minstens 40.000 gulden nodig zijn ter inrichting. Een zo groot bedrag kon alleen door lening worden verkregen. Ter dekking van de aflossing en interest van deze lening, alsmede een deel van de dagelijkse kosten, werd voorgesteld verschillende nieuwe belastingen te heffen.

De commissarissen Cunaeus en Caauw, die het project bestudeerden, waren niet overtuigd van de winstgevendheid ervan¹⁵⁸. Ze waren van mening dat verschillende berekeningen, waarop de winstberekening was gebaseerd, twijfelachtig of zelfs onjuist waren en drongen dan ook aan op nauwkeuriger calculaties. Tevens vroegen zij zich af wat er met de losse minnekinderen moest gebeuren en wie er zou gaan beslissen of iemand werd opgenomen: de regenten van het nieuwe huis of die van het Huizittenhuis? In het laatste geval vreesde men voor een zeer sterke groei van het aantal minnekinderen, waardoor het huis al snel te klein zou worden. Er moest dus een criterium komen om te bepalen wie minnekind werd. Over de fondsen, volgens de opstellers van het project

---

¹⁵⁸ Ibidem, 'Consideratiën op het project ...' (1756)

noodzakelijk voor dekking van de dagelijkse kosten, schreven de commissarissen dat deze niet nodig waren, omdat het Huiszittenhuis immers bleef betalen voor de minnekinderen, zoals het al deed. Wel kon de raming van de aanvangskosten beter verhoogd worden tot 50.000 gulden, ter voorkoming van misrekeningen. De aflossing en interest zouden betaald moeten worden uit de winst van het huis; de burgerij mocht niet extra worden belast.

De regenten kwamen inderdaad met nauwkeuriger berekeningen: van de aanvankelijk berekende winst van 1720 gulden bleef maar 841 over¹⁵⁹. De losse minnekinderen kwamen volgens hen niet in aanmerking om in het huis te komen, omdat zij '... met de vaste minnekinderen niets gemeen hebben, dan de kleding, weshalven zij een geheel ander wezen zijn, en niet relatief tot dit subject.' Er moest een reglement worden gemaakt, aan de hand waarvan men kon vaststellen, wie toegelaten zou worden en wie niet. De regenten waren uiteraard van mening, dat zij en hun collega's dit zouden doen en niet de regenten van het nieuwe huis. De 40.000 aanvangskosten, volgens de commissarissen te weinig, waren niet in het wilde weg begroot, aldus de makers van het project, maar een verhoging met 10.000 gulden kon natuurlijk nooit kwaad.

Nogmaals gaven de commissarissen een reactie¹⁶⁰. Hierbij voegden ze een eigen begroting van alle kosten en baten van het op te richten huis. De uitkomst: zelfs een winst van 841 gulden was niet haalbaar, integendeel, er zou verlies worden geleden. Een berekening, gemaakt door de opstellers van het project als laatste poging de commissarissen te overtuigen, liet echter weer een winst zien¹⁶¹. Het verschil tussen beide begrotingen: de commissarissen berekenden de kosten van uitbesteding van de vaste minnekinderen lager dan de regenten van het Huiszittenhuis, terwijl ze pessimistischer waren over de kosten van het onderhouden van de bejaarden in het nieuwe huis. De commissie tot de zaken van het Huiszittenhuis besloot dan ook, het was inmiddels 1757, de stichting geen plaats te laten vinden en uit te stellen tot een gunstiger ogenblik¹⁶². Als belangrijkste reden werd geldgebrek opgegeven. Er ontbraken zowel middelen om het huis op te richten als om het daarna in stand te houden. Aanwijzingen, dat er spoedig veel schenkingen en legaten binnen zouden komen, hadden de commissarissen ook al niet. Ten slotte waren weinig regenten van het Huiszittenhuis bereid extra werk te verrichten dat de stichting van een oudeliedenhuis met zich meebracht¹⁶³. Het

---

¹⁵⁹ Ibidem, 'Antwoord van armmeesteren op de consideratiën ...' (1756).

¹⁶⁰ Ibidem, 'Korte remarques op het antwoord ...' en 'Plan, relatief tot de remarques' (1756).

¹⁶¹ Ibidem, 'Laatste antwoord van de armmeesteren ...' (1757).

¹⁶² Ibidem, 'Raport van mr. P. Cunaeus en P. Caauw aan het besoigne ter zaake van 't stigten van een minnehuis' (1757).

¹⁶³ De functie van regent van een armeninstelling werd meestal uitgeoefend naast een beroep en was

duurde tien jaar, voordat het idee van stichting van een oude mannen- en vrouwenhuis weer actueel werd.

§ 2. Vrijkomen van bruikbare panden en eerste legaten ten behoeve van stichting, 1766-1774¹⁶⁴

De aanleiding voor de hernieuwde aandacht voor een oude mannen- en vrouwenhuis in 1767, was het vroedschapsbesluit van een jaar eerder het St. Elisabethgasthuis te liquideren, vanwege de erbarmelijke financiële toestand van deze instelling. Nieuwe bewoners zouden niet meer opgenomen worden, terwijl de mensen die er nog woonden, vierenvijftig in totaal, tot aan hun dood in het gasthuis mochten blijven. Een niet ondertekend stuk uit 1767 stelt, dat de perspectieven voor het stichten van een oude mannen- en vrouwenhuis, met het vrijkomen van het gasthuis in zicht, een stuk beter waren¹⁶⁵. Een belangrijk struikelblok was in 1757 immers het beginkapitaal geweest. Daarnaast was de financiële toestand van het Huiszittenhuis verbeterd en leken ook burgers meer dan tien jaar eerder bereid geld te schenken of na te laten aan een nieuwe stichting. Veel hing volgens de auteur echter af van de termijn waarop het St. Elisabethgasthuis vrijkwam. Als alternatief zou aan het Arme Kinderhuis, op de hoek van de Middelweg en de Koppenhinksteeg, gedacht kunnen worden.

Ook ditmaal achtten de commissarissen tot de zaken van het Huiszittenhuis de tijd nog niet rijp voor stichting van het huis. De gelden om een betere verzorging voor de minnekinderen te waarborgen dan in de minnehuizen werd geboden, ontbraken nog steeds¹⁶⁶.

Toch keerde vanaf nu de stichting regelmatig terug op de agenda. Een nieuw plan, in 1771 door een drietal commissarissen opgesteld, haalde het weer niet¹⁶⁷, maar de drie volgende jaren brachten meer schot in de zaak. Twee oud-burgemeesters, Johan van der Marck en Nicolaas van de Velde, lieten bij overlijden in respectievelijk 1772 en 1773, naar testament van dezelfde jaren, geld na ten behoeve van de oprichting van een oude mannen- en vrouwenhuis, de eerste een bedrag van 2.000 gulden, de tweede van 40.000 gulden¹⁶⁸. Van der Marck stelde wel als voorwaarde, dat

---

onbezoldigd.

¹⁶⁴ De plannen van 1740 en 1756-1757, in de voorgaande paragraaf, zijn uitgebreider beschreven dan de plannen die nu aan bod zullen komen. De reden is dat deze fase in de totstandkoming en de uiteindelijke stichting van het Oudeliedenhuis al is beschreven door F. Gordon, 'Het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden', *Leids jaarboekje* (1914) 85-102.

¹⁶⁵ GAL, SA II, inv. nr. 6170; hieruit ongetiteld stuk, blz. 97 (eigen telling).

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Nader plan bij mr. T. Schrevelius overgegeven ...'

¹⁶⁸ Ibidem, de kopieën van de notariële akten.

stichting binnen tien jaar een feit moest zijn. Het geld van van de Velde kwam slechts los wanneer het op te richten huis een eigen regentencollege kreeg, totaal onafhankelijk van het Huiszittenhuis. In 1774 kwam vervolgens een fusie tot stand tussen het weeshuis en het Arme Kinderhuis, met het doel het pand van de laatste instelling vrij te maken om de oude mannen en vrouwen te herbergen.

§ 3. De jaren tot 1784; stichting en binnenkomst eerste bewoners

In de jaren na 1774 werd het voorbeeld van van der Marck en van de Velde door nog vier andere personen nagevolgd¹⁶⁹. Bij het ter sprake komen van één van deze legaten in de commissie tot de zaken van het Huiszittenhuis in 1777, merkte de voorzitter, burgemeester Drolenvaux, nog op dat stichting van het oude mannen- en vrouwenhuis steeds dichterbij kwam¹⁷⁰. Vijf jaar later, het jaar waarin de termijn van van der Marck zou verlopen, was er echter nog steeds geen huis. De burgemeesters probeerden dan ook op 5 november 1782 de Grote Vroedschap te bewegen tot oprichting¹⁷¹. Dit lukte en op dezelfde dag werd besloten '... dat in afwachting van een nader plan tot inrichting, een Minne- off Oude Man- en Vrouwenhuis, waartoe bereits eenige legaten zijn besproken, van nu af aan zal werden opgerecht.'¹⁷² Bepaald werd dat het voormalig Arme Kinderhuis voor meer dan 14.000 gulden ingericht zou worden om 139 minnekinderen te herbergen. De jaarlijkse kosten, begroot op 10.800 gulden, moesten gedekt worden door een bijdrage van het Huiszittenhuis van zo'n tweeënveertig gulden per minnekind en de interesten op de kapitalen; de legaten en het aan het nieuwe huis toegewezen kapitaal van het voormalig St. Elisabethgasthuis. Hiernaast was nog een maandelijksse collecte nodig.

Het zou evenwel nog heel wat voeten in de aarde hebben voordat de eerste bewoners daadwerkelijk het nieuwe huis betraden. De op 18 januari 1783 door Die van den Gerechte benoemde vijf regenten (op 20 maart werd ook nog een secretaris benoemd) kibbelden vanaf hun aanstelling tot september van dat jaar met de regenten van het Huiszittenhuis, voornamelijk over het aantal in het huis op te nemen personen. Het zou te ver voeren op alle details in te gaan, maar kort gezegd was de discussie wederom van financiële aard. De regenten van het Huiszittenhuis waren het oneens met de door de regenten van het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en

---

¹⁶⁹ Ibidem, het stuk 'Propositie van H.H. burgemeesteren aan de Grootte Vroedschap der stad Leyden ter erectie van een minne-, ofte oude mannen- en vrouwenhuys' (5-1-1782).

¹⁷⁰ GAL, SA II, inv. nr. 6413, 11-10-1777.

¹⁷¹ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Propositie van H.H. burgemeesteren aan de Grootte Vroedschap der stad Leyden ter erectie van een minne-, ofte oude mannen- en vrouwenhuys'.

¹⁷² Ibidem.

Vrouwenhuis, zoals de officiële benaming nu luidde, voorgestelde hoeveelheid van 120 tot 150 vaste minnekinderen die terstond opgenomen moesten worden en het bedrag dat zij daarvoor jaarlijks moesten betalen. Zij vreesden hierdoor de ondergang van hun instelling en waren dan ook voor een aanvangsaantal van niet meer dan vijftig mensen, een aantal dat elk jaar vermeerderd zou kunnen worden met twee personen. De regenten van het Oudeliedenhuis wilden op hun beurt wel iets toegeven, maar een lager aantal dan honderd personen was niet bespreekbaar; gevreesd werd dat mensen die al donaties hadden toegezegd zich zouden terugtrekken wanneer er slechts vijftig mensen in het nieuwe huis opgenomen zouden worden¹⁷³ en 'Tets dat verder gaat, de ondergetekenden zijn, in deeze onrustige dagen, niet zonder rede bedugt van de interpretatie van 't gemeen ten hunnen opzigte; de ongelukkig gebleevene en derzelve nabestaanden zullen de schuld daarvan eenig en alleen aan de ondergetekenden toeschrijven, hunne persoonen en familiën zullen met smaad bejeegend; hunne huizen misschien niet onbeleedigd gelaaten worden.'¹⁷⁴ De commissarissen tot de zaken van het Huiszittenhuis, via wie de discussie tussen beide regentencolleges werd gevoerd en die zich er zelf ook in hadden gemengd, besloten uiteindelijk een einde te maken aan de zich voortslepende kwestie en een definitief voorstel aan de Grote Vroedschap te doen. Op 18 september werd dit voorstel zonder wijzigingen aanvaard¹⁷⁵.

Het besluit was een compromis tussen de regenten van het Huiszittenhuis en de regenten van het Oudeliedenhuis. Om te beginnen zouden vierenzeventig personen worden ingenomen, afkomstig uit de minnehuizen, gekozen door de regenten van het nieuwe huis 'uit hoofde van ouderdom of andere infirmitäten'¹⁷⁶. Ieder jaar moesten twee nieuwe minnekinderen worden ingenomen. Het Huiszittenhuis werd verplicht drienvijftig gulden per persoon te betalen, totdat het aantal inwoners op honderd kwam; hierna betaalde het een vast bedrag van 5300 gulden per jaar. Om het, te kleine, kapitaal van het Oudeliedenhuis te vergroten dienden de regenten van dit huis elk jaar minstens 1000 gulden van de bijdrage van het Huiszittenhuis aan het kapitaal toe te voegen. Was het vermogen met 5000 gulden vermeerderd, dan werd de regenten toegestaan ook losse minnekinderen op te nemen. Hiernaast mocht wekelijks een collecte worden gehouden en kwamen

---

¹⁷³ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 86-87 (16-6-1783).

¹⁷⁴ Ibidem, f. 88.

¹⁷⁵ GAL, Gasthuizen, inv. nr. 1813: Stukken betreffende de oprichting van een minne- of oude mannen- en vrouwenhuis te leyden, 1783 en 1784; hieruit het stuk 'Rapport raakende het erigeeren van het Minnen- of Oude Mannen- en Vrouwenhuis, gedaan in de Groote Vroedschap den 18e september 1783'

¹⁷⁶ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Nader plan ter oprichting van een oude mannen- en vrouwenhuis ...'

twee extra belastingen ten goede aan het huis¹⁷⁷.

Nu de stichting definitief had plaatsgevonden, stond niets de komst van de bewoners meer in de weg. Op 29 december 1783 kwamen de eerste achttien binnen¹⁷⁸. Eerder al (op 5 december) was het echtpaar van Wijngaarden-Hamilton benoemd tot binnevader en binnenmoeder¹⁷⁹ en het echtpaar Dermiere in dienst genomen als knecht en meid. Later zouden nog twee meiden in dienst worden genomen¹⁸⁰. Het aantal bewoners werd successievelijk uitgebreid, totdat op 29 april 1784 het aantal van vierenzeventig compleet was¹⁸¹. De gemiddelde leeftijd van deze eerste bewoners was ongeveer vijfenzestig jaar. De leeftijdsvariatie was echter vrij groot; de jongste was pas éenenveertig, de oudste (waarschijnlijk) negentig jaar oud¹⁸².

---

¹⁷⁷ Een duit per gulden van de publiekelijk door de Boelhuismeester verkochte goederen en een belasting op kermiskramen (naar voorbeeld van Haarlem).

¹⁷⁸ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 141.

¹⁷⁹ *Ibidem*, inv. nr. 31, f. 128. Aanvankelijk hadden de regenten een ander echtpaar gekozen (f. 116), maar deze benoeming werd ongedaan gemaakt door het stadsbestuur (f. 120-121). Er was niet voldaan aan de eis een kinderloos echtpaar te kiezen. Drie regenten stapten vervolgens op (f. 122), en werden op 6 december vervangen (f. 129).

¹⁸⁰ Blijkens de rekeningen: GAL, SA II, inv. nr. 9127: Rekeningen van 't Oude Mannen- en Vrouwenhuys, 1783-1789.

¹⁸¹ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 155.

¹⁸² De leeftijden moesten achterhaald worden door middel van onderzoek in de doop-, trouw- en begraafregisters. Van ééenvijftig van de vierenzeventig personen kon de doopdatum vrijwel zeker worden vastgesteld, bij zeventien mensen ging dit minder gemakkelijk en moest vaak worden vertrouwd op de leeftijdsopgave in de registers van de impost op begraven, die echter vaak onbetrouwbaar bleken. Bij vijf personen tenslotte bleek het onmogelijk de doopdatum te achterhalen.

HOOFDSTUK 6

DE ZORG IN HET OUDELIEDENHUIS

§ 1. Inleiding

Na tweeënveertig jaar plannen maken was het Oudeliedenhuis uiteindelijk tot stand gekomen. De bedoeling was altijd geweest met deze stichting de 'zo zeer gehate minnehuysen'¹⁸³ overbodig te maken en de bejaarden een betere verzorging te bieden. Het eerste was niet gelukt, er waren immers maar 74 van de ongeveer 140 vaste minnekinderen opgenomen in het nieuwe huis en uit de notulen van de regentenvergaderingen blijkt dat er nog tot na 1800 personen werden opgenomen, afkomstig uit 'het minnehuis'. Of de particuliere minnehuizen ook na 1800 nog bestonden is door het ontbreken van bronnen niet te achterhalen. Het tweede punt is echter van groter belang: hoe was de zorg in de nieuwe instelling ten opzichte van die in de particuliere minnehuizen?

In dit laatste hoofdstuk staat deze vraag centraal. Eerst zal een kort overzicht worden gegeven van het 'wel en wee' van het Oudeliedenhuis als instelling vanaf de stichting tot de (gedwongen) verhuizing in 1815. Vervolgens wordt de aandacht meer gericht op de bewoners en de zorg die zij verkregen, op het gebied van eten, drinken en kleding, alsmede de regels waar zij zich, in ruil voor die zorg, aan hadden te onderwerpen. Dit zal worden vergeleken met de situatie op deze punten in de particuliere minnehuizen, zoals die in hoofdstuk vier is beschreven.

§ 2. 1784-1815

Aanvankelijk zou het Oudeliedenhuis, zoals in de vroedschapsresolutie van 18 september 1783 was vastgelegd, alleen personen opnemen uit de minnehuizen. De regenten van de nieuwe instelling verdachten de regenten van het Huiszittenhuis er echter van in de minnehuizen vooral personen te plaatsen 'die uit hoofde van slegt gedrag, onvoorbeeldelijke haveloosheid, en andere nog ergere ondeugden, niet gerekent kunnen worden, een aandeel in liefdegaven te verdienen, ...'¹⁸⁴. De 'betere'

---

¹⁸³ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Consideratiën der permanente regenten van het Huissittenhuys op het plan door hun ed. agtbare de heeren van het besoigne tot de saak van het opregten van het arme mannen- en vrouwenhuys aan hun ter overweeging overgegeeven'

¹⁸⁴ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 199 (3-2-1786).

behoeftigen kregen meer bedeling en bleven thuis wonen. Het Oudeliedenhuis werd zo, in de ogen van de regenten, opgezaald met de 'slechte' behoeftigen. Met succes werd een nieuwe regeling voorgesteld aan de burgemeesteren. De Grote Vroedschap stond de bestuurders van het Oudeliedenhuis toe, voortaan bij een sterfgeval uit de nummers 51-78, het aantal bewoners van het huis op dat moment, in plaats van de overledene iemand uit de losse minnekinderen op te nemen. Het Huiszittenhuis zou voor deze personen dertig in plaats van drieënvijftig gulden per jaar gaan betalen. Stierf iemand uit de nummers 1-50, dan werd gewoon een vast minnekind als vervanging ingenomen.

Tot het begin van de Franse tijd voldeed het Huiszittenhuis aan zijn betalingsverplichtingen en kon het inwonertal van het Oudeliedenhuis flink groeien. In 1794 waren er achtentachtig bewoners. Hierna echter raakte de grootste Leidse instelling van armenzorg financieel dusdanig in de knel, dat de betalingen plotsklaps geheel werden stopgezet. Voorlopig konden dan ook geen nieuwe bewoners worden opgenomen en slonk het aantal tot zeventig in 1796¹⁸⁵. Na 1796 betaalde het Huiszittenhuis nog wel, maar onregelmatig, zodat het in 1810 al meer dan 38.000 gulden schuld had aan het Oudeliedenhuis¹⁸⁶. De inkomsten kwamen in deze jaren derhalve alleen uit effecten, die met een deel van het kapitaal waren aangekocht, interesten van het overige kapitaal, nieuwe legaten en collecten. Deze laatste bron van inkomsten droogde echter steeds verder op.

Legaten kwamen zo af en toe nog wel binnen. De opmerkelijkste was ongetwijfeld die van een zekere Maria Streso. Zij liet in principe 10.000 gulden na aan familie, maar verbond hieraan de voorwaarde dat haar lichaam pas op de zevende dag na haar overlijden zou worden begraven. Ze was namelijk van mening '!... dat somtijds door de lijken te schielijk te kisten en te begraven, zulke welke flauw lagen, en geensints overleeden waren, teegen d'intentie der overgebleevene waren gesmoord, ...!'. De regenten van het Oudeliedenhuis moesten er op toezien dat de erfgenamen haar wil ten uitvoer brachten, op straffe van het verliezen van de erfenis aan diezelfde regenten. Als dank voor het uitvoeren van deze taak hadden zij in ieder geval recht op 1000 gulden. De vrouw overleed echter hartje zomer 1793 en de hoge temperaturen zorgden voor een onverhoopt snelle ontbinding van haar lichaam. De broer van de overledene verzocht het Gerecht dan ook ontheffing van de clause in het testament van zijn zus, zodat hij haar eerder kon begraven zonder de erfenis te verliezen. De regenten deden vrijwillig afstand van de 10.000 gulden en namen genoegen met 1.000¹⁸⁷.

---

¹⁸⁵ Ibidem, f. 69.

¹⁸⁶ Gordon, 'Het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden', 95.

¹⁸⁷ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 309-331.

Naast de betalingsproblemen van het Huiszittenhuis dreigde voor het Oudeliedenhuis nog een financiële strop in de moeilijke Franse tijd. Veranderingen op het gebied van de belastingen hadden tot gevolg dat de vrijheid van imposten op primaire consumptiegoederen, die alle instellingen van sociale zorg genoten, werd opgeheven in het begin van 1795¹⁸⁸. Al snel werd dit weer ongedaan gemaakt. Wel moesten de regenten van af dat jaar ieder jaar opnieuw vrijstelling verzoeken. Dertien jaar later was het echter alsnog gedaan met de ontheffing.

Politieke omwentelingen zorgden in de periode 1784-1815 voor lastige momenten voor het Oudeliedenhuis. Uit een incident in 1787 blijkt dat de regenten het voortbestaan van het huis belangrijker achtten dan het navolgen van hun eigen politieke voorkeuren. Een zekere Steven Brakel, inwoner, werd in dat jaar op zijn vingers getikt vanwege de overtreding van het patriotse verbod op het dragen van oranje. De regenten besloten aan alle inwoners het plakkaat tegen het dragen van oranje voor te lezen¹⁸⁹. Op 31 oktober van hetzelfde jaar, nadat de prins van oranje door de Pruisen weer in het zadel was geholpen, reikte men evenzogoed aan alle inwoners een stuk oranje lint uit, '... ter gelegenheid van de heugelijke en gezegende omwenteling van landszaken.'¹⁹⁰

Niet alleen door de financiële problemen was de Franse tijd was een moeilijke periode voor het huis. Drie keer moesten de bewoners in deze periode elders worden ondergebracht, vanwege inkwartiering van soldaten in het pand. De laatste maal, in 1815, was het vertrek definitief; het huis was nodig voor het onderbrengen van in de slag bij Waterloo gewonde soldaten en werd vervolgens definitief tot militair invalidenhuis. Pas in 1818 werd een nieuwe behuizing op de Herengracht betrokken.

§ 3. De zorg in het huis; ruimte, voeding en kleding

Het lijkt geen twijfel dat de bewoners van het Oudeliedenhuis meer ruimte hadden dan in de particuliere minnehuizen en niet meer als 'beesten in een stal' leefden. Het huis was berekend op veel meer dan de vierenzeventig personen die er in 1784 in zaten; de regenten waren in hun eerste plan immers nog uitgegaan van minstens het dubbele aantal bewoners. Van Mieris sprak in zijn *Beschrijving der stad Leyden* over een 'ruim gebouw' voorzien van een lange eetzaal, diverse slaapvertrekken, ziekenkamers, een keuken, voorraadzolders en andere vertrekken¹⁹¹. De eerste bewoners zelf konden

---

¹⁸⁸ Ibidem, f. 43 (5-2-1795).

¹⁸⁹ Ibidem, f. 236.

¹⁹⁰ Ibidem, f. 239.

¹⁹¹ van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden* dl. I, 214.

niet anders zijn dan '... vergenoegd over 't gelukkig lot, dat hun was te beurt gevallen.'¹⁹² Hoewel dit citaat slaat op de gemoedstoestand van de inwoners, nadat zij ter gelegenheid van de inwijding van het huis zijn getrakteerd op chocolade, beschuit en krentekoeken, zal het verschil met de particuliere minnehuizen voor hen ook in het dagelijks leven zeer goed merkbaar zijn geweest.

Een blik op de menulijst van het huis leert ons dat de bewoners, hoewel niet overdreven veel, toch gevarieerd te eten kregen. Het ontbijt bestond uit twee boterhammen met kaas. Tijdens de avondmaaltijd nuttigde men wederom twee (rogge)boterhammen, en werd karnemelk gedronken. Op zondagavond was er zoetemelk (gewone melk) in plaats van karnemelk en als extratje grutten. De hoofdmaaltijden, 's middags, zagen er als volgt uit¹⁹³:

zondag

soupe

½ lb.¹⁹⁴ vleesch

1 snee tarwebrood

maendag:

grauwe erweten met jus of boter en azijn

1 enkele boterham

dingsdag:

grutten met syroop

¼ kan kaarnemelk

1 enkele boterham met kaes

woensdag:

½ lb. vleesch

aerdappelen

1 enkele boterham

donderdag:

gerst met syroop

---

¹⁹² *De inwijding*, 14.

¹⁹³ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 140 (27-12-1783).

¹⁹⁴ 1 lb. in de achttiende eeuw in Leiden komt overeen met 469,5 gram (huisgewicht) of 482¾ gram (waaggewicht).

1 dubbelde boterham met kaes

vrijdag:

witte boonen met zuure saus of wortelen

1 dubbelde boterham met kaes

saturdag:

aerdappelen met vleeschnat

1 dubbelde boterham

Soms werden in plaats van erwten of bonen aardappelen gegeven. Bij gebrek aan gegevens over de maaltijden die in de minnehuizen werden verstrekt, is de enige manier om een vergelijking te trekken met het Oudeliedenhuis het naast elkaar leggen van de uitgaven aan eten en drinken per persoon bij beide vormen van armenzorg. Voor het Oudeliedenhuis zijn de totale uitgaven aan eten en drinken over tien jaar (1785-1794; 1784 is niet meegerekend, omdat pas in de loop van dat jaar het bewonersaantal van vierenzeventig compleet kwam) gedeeld op het gemiddeld aantal bewoners plus de zes personeelsleden, die meeaten met de bewoners, in die periode (zie tabel 3 op bladzijde 69). Deze berekening leverde op dat per inwoner per week gemiddeld 13¼ stuivers aan eten en 2½ stuivers aan drinken (bier en melk) werd besteed. Aan de minnekinderen in de minnehuizen werd zoals we zagen drie broden gegeven en dertien stuivers besteed. Het brood kostte volgens opgave uit 1756 zo goed als vier stuivers per persoon per week¹⁹⁵. Het totaal van zeventien stuivers lijkt te duiden op een betere voeding in de minnehuizen. De volgende zaken moeten echter in het oog worden gehouden: ten eerste is het voor het Oudeliedenhuis berekende bedrag het bedrag dat ook daadwerkelijk aan de inwoners ten goede kwam, terwijl in de particuliere minnehuizen zoals gezegd een deel van het bedrag bestemd was voor belasting en de winst van de minnevaders en -moeders. Op de tweede plaats had het Oudeliedenhuis vrijstelling van impost op de levensmiddelen, in tegenstelling tot de particuliere minnehuizen. Van minder geld kon door de regenten van het Oudeliedenhuis dus meer eten en drinken worden gekocht. Tenslotte wijzen de notulen van de regentenvergaderingen er op dat de bewoners van het Oudeliedenhuis naast de gewone maaltijden nog een klein bedrag per week kregen om koffie en thee te kopen¹⁹⁶, al vermelden de rekeningen deze posten niet.

Tegen deze drie opmerkingen zou ingebracht kunnen worden dat prijzen uit 1756 moeilijk

---

¹⁹⁵ GAL, SA II, inv. nr. 6285; hieruit het stuk 'Project tot het beeter besorgen der arme oude mannen en vrouwen ...'. 174 minnekinderen kostten aan brood in 1755 1781-6-8. Per minnekind per week dus 0-3-15.

¹⁹⁶ GAL, GMAOMVH, inv. nr. 32: Notulen van de vergaderingen van regenten 1794-1817, f. 63.

vergeleken kunnen worden met prijzen van dertig tot veertig jaar later. Gebleken is echter dat de prijzen in de vermelde periode nauwelijks stegen¹⁹⁷. Het Oudeliedenhuis was, zo moet de conclusie luiden, niet alleen wat betreft behuizing, maar ook wat betreft eten en drinken een stap vooruit.

Als we een zelfde vergelijking tussen particuliere minnehuizen en het Oudeliedenhuis maken op het gebied van de verstrekte kleding, zien we een ander beeld. De uitgaven per minnekind bedroegen in 1774 veertien gulden voor een vrouw en negentien voor een man en dit was in de jaren ervoor nog hoger geweest¹⁹⁸. In de periode 1785-1794 werd in het Oudeliedenhuis gemiddeld per jaar maar zo'n twaalf gulden per persoon uitgegeven.

Tabel 3 Gemiddelde uitgaven aan eten, drinken en kleding in het Oudeliedenhuis, 1785-1794

	gemiddelde uitgave per jaar	gemiddeld aantal bewoners	gemiddeld per bewoner per week
kleding	1015-18- 3	83,5	0- 4-11
eten	3083-12-10	89,5*	0-13- 4
bier	74- 5- 2	89,5*	0- 0- 5
melk	498-18- 4	89,5*	0- 2- 2
totaal			1- 0- 6

* bewoners + binnevader en -moeder + 4 bedienden

bron: GAL, SA II, inv. nr. 9127 en 9128: Rekeningen van het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis, 1783-1789 en 1790-1795.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Pot, *Arm Leiden*, 78-82.

¹⁹⁸ zie blz. 48.

¹⁹⁹ De berekening van het gemiddeld aantal bewoners per jaar is verricht op basis van de gegevens over de betalingen van het Huiszittenhuis aan het Oudeliedenhuis. Hierbij stond vermeld voor hoeveel mensen werd betaald. De berekening was niet eenvoudig, omdat voor sommige mensen, als gevolg van overlijden, maar een gedeelte van een jaar werd betaald. (b.v. één maand en tien dagen). De laatste drie maanden van 1794 zijn door het Huiszittenhuis niet meer betaald, zodat gegevens over het aantal bewoners voor die maanden ontbreken. Ik ben voor deze periode uitgegaan van het aantal bewoners in de voorgaande drie maanden.

§ 4. Dagelijks leven

Helaas is uit de beginperiode van het Oudeliedenhuis geen instructie voor de binnevader en -moeder over, zoals dit bij de minnehuizen wel het geval was. Hoogstwaarschijnlijk hebben de huisregels evenwel niet veel afgeweken van de regels die golden in andere vergelijkbare instellingen in de Republiek. Veel reglementen zijn overgeschreven of in ieder geval verwant met elkaar²⁰⁰. Orde, tucht en handhaving van de goede zeden waren zaken die de bijzondere aandacht hadden van de bestuurders van de diverse gestichten²⁰¹. Uit de notulen van de regentenvergaderingen valt op te maken dat het Leidse Oudeliedenhuis in dit opzicht geen uitzondering was.

De regenten hadden diverse tuchtmaatregelen tot hun beschikking om de bewoners in het gareel te houden. Dronkenschap, een regelmatig terugkerend probleem, en brutaal gedrag, dat natuurlijk vaak in combinatie met dronkenschap voorkwam, werden in eerste instantie bestraft met huisarrest, bijvoorbeeld voor een paar weken. Kwam het vaker voor, dan volgden zwaardere straffen, zoals het gedurende enige weken moeten lopen met een blok aan het been, of opsluiting in het zogenaamde 'kolhuis'. Een zeer ernstig geval van wangedrag werd in 1787 zelfs bestraft met twee jaar opsluiting in het Gravensteen²⁰². Al deze maatregelen tonen grote overeenkomsten met de tuchtmaatregelen die bijvoorbeeld in het Diakoniehuis in Alkmaar werden gehanteerd²⁰³.

Naast de aandacht voor de ordelijke gang van zaken in het huis, bleef ook, als in de minnehuizen, de wil tot het opvoeden van de bewoners in godsdienstig opzicht aanwezig. Voor de catechisatie hoefden ze echter niet meer naar de stadsarmenscholen; ze vond nu plaats in het Oudeliedenhuis zelf.

Een andere overeenkomst met de particuliere minnehuizen was dat ook enkele bewoners van het Oudeliedenhuis, die daartoe in staat waren, nog enig werk moesten doen. Verschillende vrouwen hielpen met huishoudelijke taken in het huis zelf, enkele mannen verrichtten wat werk buitenshuis. Erg veel werk zal dit niet zijn geweest; per week werden slechts enkele stuivers thuisgebracht²⁰⁴.

Ondanks de waarneming dat het leven in het Oudeliedenhuis naar huidige normen nog verre

---

²⁰⁰ Vis, *Oud en arm*, 63.

²⁰¹ Ibidem, 78.

²⁰² GAL, GMAOMVH, inv. nr. 31, f. 237, 250 en 265. De eerder genoemde Steven Brakel (blz. 63) had gepoogd zichzelf te verhangen, vermoedelijk als gevolg van het incident rond het dragen van oranje.

²⁰³ Vis, *Oud en arm*, 79-84.

²⁰⁴ Ter vergelijking: een timmermansknecht in Leiden verdiende in die tijd éénentwintig tot vierentwintig stuivers per dag. Pot, *Arm Leiden*, 36, tabel 1.1.

van optimaal was, met name door de dikwijls harde tuchtmaatregelen, is het duidelijk dat de uitverkorenen die vanuit de particuliere minnehuizen overgingen naar het Oudeliedenhuis beter af waren dan de achterblijvers. Niet alleen de behuizing in het voormalig Arme Kinderhuis was ruimer, ook kreeg men beter te eten en te drinken dan bij de minnevaders en -moeders. De binnevader en -moeder kregen een vast loon en hoefden voor hun eigen levensonderhoud niet te beknibbelen op het eten van de mensen die aan hun zorg waren toevertrouwd. Hiernaast was het toezicht op de gang van zaken in het Oudeliedenhuis ongetwijfeld beter dan dat in de minnehuizen. Het regentencollege van het Oudeliedenhuis had immers de verantwoording over minder dan honderd mensen, de regenten van het Huiszittenhuis hadden daarentegen duizenden mensen te bedelen.

Voor de talloze ouderen die in de loop der jaren in de minnehuizen waren gestorven had het gesoebat rondom de stichting helaas te lang geduurd. En zelfs toen stichting eenmaal een feit was, kon slechts klein deel van de bestedelingen profiteren van de verbeterde zorg.

CONCLUSIE

Door de combinatie van gebrekkige hygiëne, slechte voeding en hard werken waren mensen, vooral de niet-rijken, in de achttiende eeuw vroeger 'oud' dan tegenwoordig. Minimum leeftijden voor toelating tot een voor ouderen bedoelde vorm van zorg wijzen erop dat een persoon van rond de vijftig jaar al als oud werd gezien. In de tijd zelf ontbrak echter nog een definitie als 'bejaard=vijfenzestig plus' die nu gehanteerd wordt, omdat juist toen de ontwikkeling van de opvatting van bejaarden als aparte groep en daarmee het ontstaan van de bejaardenzorg nog gaande was. In deze scriptie werd onder 'bejaard' dan ook verstaan: verzorgd op grond van gevorderde leeftijd.

In de stad Leiden waren in de achttiende eeuw acht vormen van zorg waarop mensen op grond van gevorderde leeftijd een beroep deden. Naarmate men hulpbehoevender was, nam de afhankelijkheid toe. Was men nog redelijk zelfstandig, dan bleef men thuis wonen en werd bedeed door een bedelingsinstantie. Als bewoner van een hofje of als provenier in een gasthuis waren bejaarden nog tamelijk zelfstandig, maar moesten zich al aan meer regels onderwerpen. Werd een persoon uitbesteed, bij familie of anderen, was er van zelfstandig wonen geen sprake meer. In gestichten als het Arme Kinderhuis, dat slechts korte tijd fungeerde als opvang voor bejaarden, de gasthuizen en de (wees- en) oudeliedenhuizen was het met de zelfstandigheid natuurlijk helemaal gedaan.

Een ruwe berekening, vooral gebaseerd op het belastingkohier van 1749, leverde op dat waarschijnlijk niet veel meer dan de helft van het aantal bejaarden (zestig-plus) in Leiden dat jaar gebruik kon maken van een van de acht vormen van zorg.

Op twee van de acht vormen, uitbesteding bij particulieren en verzorging in een oudeliedenhuis, werd nader ingegaan. Het Huiszittenhuis, de gemengd gereformeerd-stedelijke instelling die veruit de meeste armen bedeede, besteedde in de periode 1745-1783 bejaarden uit in drie minnehuizen. Deze bejaarden waren de zogenaamde 'vaste minnekinderen'. Vóór 1745 is de situatie onduidelijk. Zeker is dat er al minnehuizen waren, hoeveel precies is niet bekend. In 1783 gingen de eerste vaste minnekinderen over naar het pas opgerichte Oudeliedenhuis, dat in de oorspronkelijke plannen bestemd was alle bewoners van de minnehuizen op te nemen. Uiteindelijk

werd echter slechts de helft opgenomen, zodat ook na 1783, in ieder geval tot 1800, particuliere minnehuizen bleven bestaan.

De zorg in de minnehuizen stond erg slecht bekend, en waarschijnlijk niet ten onrechte. Veel mensen zaten opeengepakt in een kleine ruimte. Van de bedeling door het Huiszittenhuis hielden de minnevaders en -moeders, zoals de personen werden genoemd bij wie de bejaarden waren uitbested, hun winst in. In financieel opzicht hadden zij dus baat bij een minimale verzorging van hun bestedelingen.

De vorm van de uitbesteding in Leiden, met haar concentratie van alle bestedelingen in slechts drie minnehuizen, reglementen en een echtpaar aan het hoofd dat, hoewel niet in dienst, toch benoemd werd door het Huiszittenhuis, wijst erop dat de regenten van deze instelling de uitbesteding modelleerden naar voorbeeld van stedelijke gestichten als weeshuis en gasthuizen.

Het Oudeliedenhuis, na ruim veertig jaar plannen maken tot stand gekomen in 1782, was zo'n gesticht. Ongetwijfeld waren de oude mannen en vrouwen, die het geluk hadden erin te komen, hier beter af dan in de minnehuizen. De binnevader en -moeder kregen gewoon loon en waren niet afhankelijk van de bedeling van de inwoners. Het regentencollege kon beter toezicht uitoefenen dan de regenten van het Huiszittenhuis, die immers een paar duizend mensen te bedelen hadden. De zorg in het Oudeliedenhuis was een stap vooruit in vergelijking tot de zorg in de minnehuizen; de weg naar de moderne bejaardenzorg was echter nog lang.

BIJLAGE 1 BENOEMINGEN VAN MINNEVADERS EN -MOEDERS IN DE DRIE
MINNEHUIZEN

Garenmarkt

- Rachel Carpentier
- 19- 3-1736 Neeltje van Eyk
- 4- 4-1736 Hendrik van Leeuwen (man van Neeltje van Eyk; is overleden)
- 27-10-1741 Arie van Leeuwen en vrouw
- 22- 6-1764 Hendrik van Driel en Johanna Schedijn

Middelstegracht (vanaf 1748, hiervoor adres onbekend)

- 27-10-1741 Israël Stuva en Elisabeth Korthagen
- 4- 4-1746 Elisabeth Korthagen (man overleden)
- 1- 5-1748 Karel Korthagen (broer van Elisabeth) en Adriana Silverschoon
- 9- 5-1774 Adriana Silverschoon (man overleden)
- 11- 3-1776 Hendrik van Driel (zelfde als minnevader Garenmarkt)

Zandstraat (vanaf 1748, hiervoor adres onbekend; na 1759 onzeker)

- 24- 2-1744 Helena de Hol (Rosijn)
- 30-11-1744 Samuel Baviere (samen met Helena de Hol)
- 18- 9-1759 Maarten de Bruyn en Jacoba de Matter

Bron: (chronologisch) GAL, N.H. , inv. nr. B1: Resolutieboek Huiszittenhuis 1664-1795, f. 55, 55, 71, 77, 84, 89, 93, 104, 104, 115

BIJLAGE 2 AANTAL LOSSE EN VASTE MINNEKINDEREN 1744-1771

jaar		Regent	minne- huis	aantal
1744	los vast	Balthasar van der Vies Stephanus Populeus Samuel Brouwer Gijsbert Waller	g.m. ? ? ?	? 28 31 34 <u>23</u> 116 tot.
1745	los vast	B. van der Vies S. Populeus S. Brouwer	g.m. ? ?	146 40 39 <u>36</u> 115 tot. 261
1746	los vast	B. van der Vies Galenus van der Kaaij Cornelius Schrevelius	g.m. ? ?	174 40 49 <u>33</u> 122 tot. 296
1747	los vast	B. van der Vies G. van der Kaaij Tiberius van Buuren	g.m. ? ?	175 52 54 <u>31</u> 137 tot. 312
1748	los vast	B. van der Vies Jacobus van Stipriaan Pieter A. Le Maire	g.m. m.g. z.s.	184 38 30 <u>35</u> 103 tot. 287
1749	los			201

	vast	Petrus van Santbrink J. van Stipriaan P. A. le Maire	g.m. m.g. z.s.	35 30 <u>34</u> 99 tot. 300
1750	los vast	P. van Santbrink Jan Voogd P. A. le Maire	g.m. m.g. z.s.	184 40 44 <u>30</u> 114 tot. 298
1751	los vast	P. van Santbrink J. Voogd P. A. le Maire	g.m. m.g. z.s.	196 38 32 <u>35</u> 105 tot. 301
1752	los vast	P. van Santbrink J. Voogd P. A. le Maire	g.m. m.g. z.s.	195 35 51 <u>39</u> 125 tot. 320
1753	los vast	Jan la Soubs J. Voogd P. A. le Maire	g.m. m.g. z.s.	260 34 40 <u>50</u> 124 tot. 384
1754	los vast	Johan P. Rotscheidt J. Voogd Cornelis van Loon de Nooij	g.m. m.g. z.s.	269 39 63 <u>56</u> 158 tot. 427
1755	los vast	J. P. Rotscheidt	g.m.	283 50

		Casparus Bijlevelt C. van L. de Nooij	m.g. z.s.	62 <u>62</u> 174 tot. 457
1756	los vast	J. P. Rotscheidt Johannes Brouwer C. van L. de Nooij	g.m. m.g. z.s.	275 49 47 <u>65</u> 161 tot. 436
1757	los vast	J. P. Rotscheidt J. Brouwer C. van L. de Nooij	g.m. m.g. z.s.	252 48 51 <u>62</u> 161 tot. 413
1758	los vast	Wilhelmus L. Veerman J. Brouwer C. van L. de Nooij	g.m. m.g. z.s.	235 44 48 <u>68</u> 160 tot. 395
1759	los vast	W. L. Veerman J. Brouwer C. van L. de Nooij	g.m. m.g. z.s.	208 43 50 <u>66</u> 159 tot. 367
1760	los vast	W. L. Veerman Arnoldus de Wilde Abraham Ledeboer	g.m. m.g. ?	188 48 42 <u>61</u> 151 tot. 339
1761	los vast	W. L. Veerman A. de Wilde	g.m. m.g.	187 45 42

		A. Ledeboer	?	<u>56</u> 143 tot. 330
1762	los vast	W. L. Veerman A. de Wilde A. Ledeboer	g.m. m.g. ?	187 45 37 <u>50</u> 132 tot. 319
1763	los vast	? A. de Wilde A. Ledeboer	g.m. m.g. ?	171 47 35 <u>51</u> 133 tot. 304
1764	los vast	Pieter W. Righout A. de Wilde A. Ledeboer	g.m. m.g. ?	185 48 33 <u>52</u> 133 tot. 318
1765	los vast	P. W. Righout A. de Wilde A. Ledeboer	g.m. m.g. ?	224 46 35 <u>48</u> 129 tot. 353
1766	los vast	P. W. Righout Hendrik Douw Anthony Bonte	g.m. m.g. ?	249 52 34 <u>51</u> 137 tot. 386
1767	los vast	P. W. Righout H. Douw A. Bonte	g.m. m.g. ?	259 58 30 <u>57</u>

				145
				tot. 404
1768	los vast	P. W. Righout H. Douw A. Bonte	g.m. m.g. ?	255 60 33 <u>59</u> 152
				tot. 407
1769	los vast	Cornelis van Hoogeveen H. Douw A. Bonte	g.m. m.g. ?	288 59 31 <u>59</u> 149
				tot. 437
1770	los vast	C. van Hoogeveen H. Douw A. Bonte	g.m. m.g. ?	295 63 45 <u>63</u> 171
				tot. 466
1771	los vast	C. van Hoogeveen H. Douw A. Bonte	g.m. m.g. ?	291 67 50 <u>69</u> 186
				tot. 477

g.m. = Garenmarkt
m.g. = Middelstegracht
z.s. = Zandstraat

Bron: GAL, SA II, inv. nr. 6136-6163: Monsterrollen Huiszittenhuis

BIJLAGE 3 MINNEKLEDING

n.b. de grafieken zijn kopieën in het origineel; derhalve konden ze hier niet worden opgenomen.

Bron: Pot, *Armoede en armenzorg*, 80, grafiek 17 en 18.

opm.: De hoeveelheid kleding per besteding in de rechter grafiek is lager dan de hoeveelheid vermeld in hoofdstuk 4, § 2. De reden is dat in deze grafiek ook de kleding van de losse minnekinderen is meegerekend, hoewel dit in feite geen bestedingen waren. Niet iedereen van deze groep kreeg kleding, als gevolg waarvan het gemiddelde per minnekind daalt.

BIJLAGE 4 REGLEMENTEN PARTICULIERE MINNEHUIZEN

1744

'Ordre en reglement van de meesteren en regenten van 't Huyssittenhuis aan de minnevaders en minnemoeders wegens haare behandelingen der minnekinderen'

artic. 1 Sullen de minnens zorg draagen voor een tafel waaraan de minnekinderen gesamentlijk kunnen eeten, 's morgens voordat ymand uyt den huysen gaat en haar boterhammen gebruyken, het morgengebied door de vader off moeder sal geleesen werden, hetgeene agter den bijbel gevonden werd en haar sal werden aangeweesen door yder regent in wiens quartier die minne sig sal bevinden metterwoon.

artic. 2 's Middags thuis komende sal het eeten ten half een uur klaar moeten weesen, dus wederom voor den eeten bidden en na hetselve danken en tot half twee uren tijd hebben.

artic. 3 Niemand sal des avonds later moogen thuiskomen als ten agt uren, sullende dan het eeten weder moeten gereed sijn. Voor het eeten te bidden en na hetselve te danken, hetwelke verrigt sijnde sal door de minnevaders off -moeders die het bequaamste is tot het leesen (egter in preesentie van beyde offte een van byde, het sij vader off moeder). Geleesen werden twee cappittelen uyt den bijbel en geleesen hebbende het avondgebed gebeden werden, voorts eens à tweemaal ter week een deel van een psalm singen, dat alles des avonds verrigt sijnde sal niemand vrijheid hebben langer als tot half tien uren op te blijven, dewijl dit werk ten 9 ure kan verrigt sijn.

artic. 4 Sullen de minnens haar goederen die sij van de minnekas krijgen moeten bewaaren en haar verschoning 's wekelijks geeven en soo het vermist ter haarer verantwoording sijn sal, als ook die goederen die sij in het huys brengen, hetsij beddens, linnen off andere kleederen en bij haar overlijden komen na te laten, sal de vader off moeder sulks aanstonts bekent maaken en wel sorg draagen dat er van hetselve niets vermist werden, hetwelke anders van haar wekelijks geld souden werden afgehouden.

artic. 5 Sullen de minnens sorg draagen dat sij van niemand hunner minnekinderen, onder wat naam het ook souden moogen sijn, eenig geld sullen ontfangen voor wassen off beddemaaken off iets diergelijks, maar sullen al dat tot haar nooddruft, soo van spijs als van drank moeten versorgen en dat voor datgeene hetwelke haar 's wekelijks van het godshuys is toegelegd.

artic. 6 En opdat de mans bij den andere sittende aan het vuur malkanderen geen ongelijk aandoen, sal de mansminne een kaggel stookken van november tot paastijd, insgelijks zal de vrouweminnen aan yder vrouwspersoon geeven twee koolenvuur, te minste tweemaal daags en dat ruym vijff maanden lang.

artic. 7 Sullen de minnevaders off -moeders des sondags 's namiddags met alle haar minnekinderen in een goede ordre na onse schoolen gaan, uytgesondert die door siekten off andre ongemakke daartoe buyten staat sijn en in dieselfde ordre weder thuis komen.

1759

'Ampliatie en renovatie-instructie voor de minnevaders en minnemoeders der drie minnehuyzen binnen deze stad'

artic. 1 Eerstelijk zullen de minnevaders en -moeders moeten bezorgen ordentelijke huysvestinge voor de bij hun besteed werdende minnekinderen ende hetzelve in behoorlijke

reparatie, ten genoegen van de meesteren en regenten van het Huyssittenhuys, ten hunner eygen kosten moeten onderhouden.

artic. 2 Zullen in ider van dezelve minnehuizen moeten wezen drie onderscheydene plaatsen of vertrekken als: één waarin de minnekinderen in slaapbanken of kribbens werden geplaatst, zodanig dat er in ider slaapbank twee personen bij den anderen kunnen slapen; één vertrek te gebruyken tot het houden van ontbijd, middag- en avondmaal en ten die eynde moeten voorzien zij van genoegsame banken en tafels. En laastelijk één waarinne de minnekinderen, tehuis komende, voor en na de maaltijd zig bij den anderen kunnen onthouden; alle welke vertrekken de minnevaders en -moeders mede voor hunne reekening moeten schoonhouden en inzonderheid de twee laastgemelde tweemaal des weeks doen schoonmaken.

artic. 3 Alle morgen zal voor elk van de minnekinderen eene behoorlijke boterham tot ontbijt voor agt uren in gereedheid moeten wezen; ende des middags ten twaalf en 's avonds ten agt uren de maaltijden en imand van de minnekinderen, buyten ziekte of ander noodwendig beletzel op de gestelde uren absent zijnde, zal voor die maaltijd naderhand geen eeten behoeven te werden gegeven.

artic. 4 Ider morgen voordat imand van de minnekinderen uyt den huize gaat, zal alvorens door de minnevader of -moeder van ider huys, oftewel door imand daartoe bequaam zijnde, in tegenwoordigheid van alle de minnekinderen, de mans met ongedekte hoofden, overluyd het morgengebed moeten werden gebeden ende des middags en 's avonds benevens de gebeden voor en na den eeten, twee capittelen uyt den bijbel werden gelezen en een gedeelte van een der gerijmde psalmen Davids werden gezongen en des avonds na het eeten wederom als voren het avondgebed moeten werden gebeden en zullen vervolgens des avonds ten agt uren alle de minnekinderen moeten tehuis zijn en ten half tien uren na bedde gaan.

artic. 5 De minnevader of -moeder van ider minnehuys zullen alle zondagen met hunne minnekinderen die gezond ofte in staat zijn, des morgens voor agt uren de mans en ten tien uren de vrouwen in behoorlijke ordre twee aan twee gaande de catechisiën in dezer steden armscholen moeten bijwoonen.

artic. 6 Wijders zullen de minnevaders en -moeders zorge dragen dat hunne minnekinderen die in de huizen werden gebragt behoorlijk gereynigt en hunne kleederen schoongemaakt werden en alle de bij hun inwoonende alzo ten allen tijde werden gevonden.

artic. 7 Al het eeten dat aan de minnekinderen werd geschafft, zal geen bederff mogen onderworpen zijn en zullen de minnevader of -moeder wel zorge dragen dat hun brood niet beschimmeld ofte andersints bederft en zullen nietwes hoe gering, hetzij bij geheel broden ofte stukken, onder wat pretext het zoude mogen wezen, door hun mogen werden verkogt ofte weggegeven, op paene van zulks bevonden werdende dadelijk te zullen werden gecasseert; maar in tegendeel, wanneer zij eenig brood teveel mogten hebben aan den binnenvader [van het Huiszittenhuis] moeten bekend maken, omme in de volgende bedeeeling te werden afgekort en afgeschreven.

artic. 8 De kleederen, welke uyt de minnekasse aan de minnevaders en -moeders werden ter hand gesteld en toevertrouwd, exactelijk moeten werden gadeslagen en die van afgestorven minnekinderen, nadat dezelve zijn gereynigt, aan den binnenvader moeten werden ter hand gesteld.

artic. 9 Door de minnevaders of -moeders ietwes zijnde verschoten ofte aan imand van hunne minnekinderen geleend, zal door de regenten geene restitutie daarvan werden gedaan, tenzij zulcx binne veertien dagen, nadat het gedane verschot of leening aan de meesteren regenten werde bekend gemaakt en dezelve alsdan bevinden dat hetzelfde ten nutte van de minnekinderen is geschied.

artic. 10 En zal voortaan geene van de minnevaders ofte -moeders mogen vorderen eenige betaling voor het maken der bedden, het waschen van linnen ofte andere noodwendigheden, maar voor de spijs, drank, havenis, inwooning, slaappleatsen en oppassen hunner conventualen, zoo in ziekte als gezondheid, zig moeten vergenoegen met datgeene 't welk aan hun daarvoor bij de meesteren en regenten is toegelegd ofte in 't vervolg toegelegd zal werden.

artic. 11 Bij overlijden van imand der minnekinderen, zal door de minnevader of -moeder in welkens huys zulks komt te gebeuren, bij het afhalen van een briefje voor een vrijgraff, de naam van de overledene met de lijste hunner conventualen aan den regent in wiens quartier 't is moeten werden opgegeven, ten eynde alsdan te kunnen werden afgeschreven en zal voor ider lijk aan de minnevader of -moeder werden betaald drie gulden, waarvoor zullen moeten bezorgen al hetgeene tot begraving nodig is, zonder voor draagloon, 't halen van de baar, 't afleggen, het kisten, de knegt van de gebuurte ofte voor de gebuurte nog spijs of drank, ietwes meerder te mogen vorderen, dog het lijk in eene beurse zijnde ofte door de familie ofte imand anders ten hunnen kosten begraven werdende, zal door dezelve minnevader of -moeder nietwes werden genoten. En zal wekelijks de lijste der minnekinderen bij 't afhalen van het brood moeten werden overgegeven, ten eynde de overledene en bij den regent afgeschrevene minnekind aldaar op 't Huysittenhuys in het aanslagboek mede kan worden afgeschreven.

artic. 12 Ook zal door de minnevaders en -moeders zorg moeten werden gedragen dat er in de vertrekken alwaar de minnekinderen voor en na het eeten bij elkander komen, een kaggel werd gestookt voor de mans en aan de vrouwen ider dag tweemaal twee kolenvuur in hunne vuurtesten werd bezorgt en zulcx beginnende met den 1e november en eyndigende met paaschen.

artic. 13 Zoo wanneer er imand van de minnekinderen, 't zij door krankzinnigheid ofte quaadaardig gedrag, zig quam te buyten te gaan, zodanig dat er de gebuuren of imand van de minnekinderen overlast door geschiede ofte dat de minnevader of -moeder, na vriendelijke vermaning dezelve niet konde beteugelen, in dien gevalle zullen dezelve gehouden zijn daarvan directelijk kennis te geven aan den regent in wiens quartier 't minnehuys gehorende is, omme door denzelve zoodra mogelijk vergadering verzogt te kunnen werden, teneynde daarinne voorsiening te doen.

artic. 14 Wijders zal het aan yder der regenten vrijstaan, zoo dikwijls het hun goeddunkt in de minnehuizen te komen en dezelve te visiteeren en zullen de minnevaders en -moeders gehouden zijn op hetgeene door hun werd gevraagd behoorlijke onderrigting en opening te werden gedaan.

artic. 15 En opdat de goede tugt in gemelde huizen en onder de minnekinderen werde onderhouden, zullen de minnekinderen zig jegens hunnen minnevader en -moeder en jegens den anderen bescheydentlijk moeten gedragen en zig niet jegens denzelve in onbehoorlijke bewoordingen of daden mogen verzetten ofte oneenigheden aanvechten, maar zig stil en vreedzaam in alles moeten houden en wanneer hun door imand van de medeconventualen overlast werd gedaan zulks aan de minnevader of -moeder moeten bekend maken, omme daarin als art. 13 is gezegd gehandelt te werden.

artic. 16 Zullen geen minnekinderen mogen schooijen ofte bedelen, 't zij binnen of buyten deze stad, op poene van zulks bevonden werdende dadelijk door de regenten uyt het minnehuys te werden uytgezegt, zonder ooit werderom te werden ingenomen.

artic. 17 Ende laastelijk zullen de minnevaders en -moeders jaarlijks op den tijd door den regent van ider minnehuys in wiens quartier het is gelegen en gehorende, hun aangezegd werdende moeten bezorgen dat er behoorlijke inspectie, zoo van de minnekinderen als verder van 't geene tot onderhoud van dezelve, zoo in kleederen, inwooning, spijs en drank etc. nodig is, kan

werden genomen en zulks mede zoo dikwils als 't zelve door de vergadering van Huys sittenmeesteren endiaconen zal werden goedgevonden en ten dien eynde de daartoe gestelde commissarissen met behoorlijk respect onthalen en behandelen.

En opdat de minnevaders en -moeders hiervan kennisse zouden hebben en zig preeciselijk na al het vorenstaande reguleeren en gedragen, is geresolveert, dat aan ider van dezelve, jegenwoordig en in 't vervolg ende nieuw aankomende zoude werden overhandigt een copia dezer renovatie en ampliatio-instructie.

Aldus geresolveert in ordinaire vergadering, bij present zijnde meesteren en regenten van het Huys sittenhuys binnen Leyden den 8e october 1759.

1764

'Ampliatie en renovatie der resolutie en ordre voor de minnevaders en minnemoeders der drie minnehuysen binnen deze stad'

artic. 1 Eerstelijk zullen de minnevaders en -moeders moeten bezorgen ordentelijke huysvesting voor de bij hun besteed werdende minnekinderen en hetzelve ten genoeg van de meesteren en regenten van het Huys sittenhuys in behoorlijke reparatie ten hunnen eygen kosten moeten onderhouden en rijen en suyer bewonen.

artic. 2 Zullen door yder derzelve minnevaders en -moeders moeten werden zorg gedragen zij voor alle haar conventualen voorzien zijn van genoegsame bedden en slaapbanken off kribbens, zodanig dat er in yder slaapbank twee personen bij den anderen kunnen slapen.

artic. 3 Alle morgen zal voor elke der conventualen een behoorlijke boterham tot ontbeyd moeten in gereedheid wezen, te weten van primo october tot primo february des morgens ten agt uren en van primo february tot primo october des morgens ten zeven uren, na welke tijd het yder der minne kinderen vrij staat uyt te gaan.

artic. 4 Dog voordat ymand van de minnekinderen uyt den huys gaat, zal ider morgen door de minnevader of -moeder van yder huys oftewel door ymand daartoe bequaam zijnde, in tegenwoordigheid van alle de minnekinderen, de mans met ongedekten hoofden, overluyt het morgengebed moeten werden gebeden ende des middags en 's avonds benevens de gebeden voor en na den eeten twee capittelen uyt den bijbel werden gelezen en een gedeelte van een der gereymde psalmen Davids werden gezongen en des avonds na het eeten weder als voren het avondgebed moeten werden gebeden en zullen vervolgens des avonds ten agt uren alle minnekinderen moeten thuis zijn en ten half tien uren na bedde gaan.

artic. 5 De minnevader of -moeder van yder minnehuys zullen alle zondagen met hunne minnekinderen die gezond ofte in staat zijn, des morgens voor agt uren de mans en ten tien uren de vrouwen in behoorlijke ordre gekleed, twee aan twee gaande de catechisatie in dezer stede armscholen moeten bijwonen.

artic. 6 Wijders zullen de minnevaders en -moeders van yder minnehuys zorgdragen dat hunne minnekinderen die in de huysen werden gebracht behoorlijk gereynigt en hunne kleederen schoongemaakt werden en alle de bij hun inwoonende alzo ten allen tijden werden gevonden.

artic. 7 Al het eeten dat aan de minnekinderen werd geschafft, zal geen bederff mogen onderworpen zijn en zullen de minnevader of -moeder wel zorg dragen dat hun brood niet beschimmeld ofte andersints bederft, nog ietwes hoe gering, hetzij bij gedeeltens off geheele brooden, onder wat praetext het zoude mogen wezen, door hunne mogen werden verkogt of weggegeven, op paine van zulks doende dadelijk te werden gecasseert, maar in tegendeel verpligt

zijn wanneer zij eenig brood teveel mogten hebben aan den binnevader moeten bekend maken, omme in de volgende bedeeeling te werden afgekort en afgeschreven.

artic. 8 De klederen, welke uyt de minnekasse aan de minne vaders en -moeders werden ter hand gesteld en toevertrouwt, zullen door hun exactelijk moeten werden gadeslagen en gezorgd dat dezelve door hunne conventualen ordentelijk gedragen werden ende van afgestorven minnekinderen, nadat dezelve zijn gereynigt, aan den binnevader moeten werden ter hand gesteld.

artic. 9 Indien ymand der conventualen, dewelke wekelijks eenig geld moeten opbrengen, door ziekte als anders daartoe buyten staat geraakt, zal door de minnevaders of -moeders daarvan, als ook hoelang dezelve is ziek off buyten staat geweest, moeten werden kennis gegeven aan den regent in wiens minnehuys zulks voorvald.

artic. 10 Verder zullen voortaan de minnevaders of -moeders (opdat deze ordre des te exacter zal werden nagekomen en geobserveert) wekelijks voor yder hunner conventualen werden ter hand gesteld twee rogge een tarw brood en dertien stuyvers in geld en daarenboven voor yder derselve jaarlijks genieten ses tonne turff, mits yder conventuaal dagelijks geniet twee paar behoorlijke boterhammen.

artic. 11 Dog zal voortaan geene van de minnevaders of -moeders mogen vorderen, nog gedogen dat zulks door anderen van hunnen 't wegen werd gedaan, eenige betaling voor het maken der beddens, het wassen van het linnen off andere noodwendigheden hoegenaamt, maar voor de spijs, drank, havenis, inwoning, slaapplaatsen en oppassen hunner conventualen, zoo in ziekte als gezondheid, zig moeten vergenoegen met het gunt 't welk aan hun hierboven art. 10 daarvoor bij meesteren en regenten is toegelegd ofte in het vervolg toegelegd zal werden.

artic. 12 Bij overlijden van ymand der minnekinderen, zal door de minnevader of -moeder in welkens huys zulks komt te gebeuren, bij het afhalen van een briefje voor een vrijgraff, de naam van de overledene met de lijste hunner conventualen aan den regent in wiens quartier 't is moeten werden opgegeven, ten eynde alsdan te kunnen werden afgeschreven en zal voor yder lijk aan de minnevader off -moeder werden betaald drie guldens, waarvoor zij zullen moeten bezorgen al hetgeene tot begraving nodig is, zonder voor draagloon, 't halen van de baar, het afleggen, kisten, de knegt van de gebuurte ofte voor de gebuurte nog spijs off drank, ietwes meerder te mogen vorderen, dog het lijk in een beurse zijnde ofte door de famielje ofte iemand anders ten hunnen kosten begraven werdende, zal door dezelve minnevader off -moeder nietwes werden genoten.

artic. 13 En zal door de minnevaders en -moeders zorg moeten werden gedragen dat er in de vertrekken alwaar de minnekinderen voor en na het eeten zijn off komen een kaggel werd gestookt voor de mans en aan de vrouwen yder dag tweemaal twee kolenvuur in hunne vuurtesten werd bezorgd, te beginnen met den eersten november en eyndigende met paasschen.

artic. 14 Zoo wanneer ymand van de minnekinderen, 't zij door krankzinnigheid ofte quaadaardigheid zig quam te buyten te gaan, zodanig dat er de gebuurte off ymand vang de minnekinderen overlast door geschieden ofte dat de minnevader off -moeder na vriendelijke vermaning dezelve gehouden zijn, daarvan directelijk kennis te geven aan den regent in wiens quartier 't minnehuys gehorende is, omme door denzelve zoodra mogelijk vergadering verzogt te kunnen werden, ten eynde daarinne voorsiening te doen.

artic. 15 Wijders zal het aan yder der regenten vrijstaan, zoo dikwils hun goeddunkt, in de minnehuysen te komen en dezelve te visiteren en zullen de minnevaders en -moeders gehouden zijn, op hetgeene door hun werd gevraagd, behoorlijke onderrigting en opening te geven.

artic. 16 En opdat de goede tugt in de gemelde huysen en onder de minnekinderen werden onderhouden, zullen de minnekinderen zig jegens hunne minnevader en -moeder en jegens den

anderen bescheydentlijk moeten gedragen en zig niet jegens dezelve in onbehoorlijke bewoordingen off daden mogen verzetten ofte oneenigheden aanvegten, maar zig stil en vreedzaam in alles moeten houden en wanneer hun door ymand van de medeconventualen overlast werd gedaan, zulks aan de minnevader off -moeder moeten bekend gemaakt werden, omme daarin als in het art. 14 is gezegt gehandelt te werden.

artic. 17 Zullen geene minnekinderen mogen schooijen ofte bedelen, 't zij binnen off buyten deze stad op paene van zulks bevonden werdende dadelijk door de regenten uyt het minnehuys te werden uytgezet, zonder ooyt werderom te werden ingenomen.

artic. 18 Ende laastelijk zullen de minnevaders en -moeders jaarlijks op den tijd door den regent van yder minnehuys in wiens quartier het is gelegen off gehorende hun aangezegt werdende, moeten bezorgen dat er behoorlijke inspectie van de minnekinderen als verder van 't gunt tot onderhoud van dezelve, zoo in kleederen, inwoning, spijs, drank etc. nodig is, kan werden genomen en zulks mede zoo dikwils als 't zelve door de vergadering van huys sittenmeesteren en diaconen zal werden goedgevondem en ten dien eynde de daartoe gestelde commissarissen met behoorlijk respect onthalen en behandelen.

En opdat de minnevaders en -moeders hiervan kennisse zoude hebben en zig preciselijk na al het vorenstaande reguleren en gedragen, is geresolveert dat aan yder derzelve jegenwoordig en in 't vervolg aan den nieuw aankomende zoude werden overhandigt een copy dezer renovatie en ampliatioe-instructie.

Aldus geresolveert in extraordinaire vergadering door de present zijnde meesteren en regenten van het Huys sittenhuys binnen Leyden den 19e juni 1764.

bron: GAL, N.H. , inv. nr. B1: Resolutieboek Huiszittenhuis 1664-1795, f. 84-85 (1744), f. 104-106 (1759) en f. 109-110 (1764)

BRONNEN

Alle geraadpleegde archieven berusten in het Gemeentearchief Leiden

Stadsarchief van Leiden 1574-1816 (SA II)

Archief van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis

Archief van de Nederlands Hervormde Diaconie (voor 1853 Huiszitten- en -armen; voor 1810 Huiszittenhuis)

Archieven van de gasthuizen

Archief van het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis

Archief van het Rooms-Katholiek Armbestuur

Archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente en Diaconie

LITERATUUR

Blockmans, W.P. en W. Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden van de 14e tot het midden van de 16e eeuw: bronnen en problemen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 501-535.

Budel, H.J., 'nv Distilleerderij "De Fransche Kroon", voorheen Hartevelt & zoon' in: C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma ed., *Leids fabriekaart. Een stadswandeling langs het industrieel erfgoed* (Leiden 1990) 63-76.

Decavele, J., *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Brussel 1975).

Deursen, A.Th. van, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991; eerder verschenen in vier delen, 1978, 1979, 1980 en 1981).

Diederiks, H.A., D.J. Noordam en H.D. Tjalsma ed., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985).

Gordon, F., 'Het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden', *Leids Jaarboekje* (1914) 85-102.

Groenveld, S., "'Geef van uw haaf een milde gaaf ons arme weesen". De zorg voor wezen, tot 1800, als onderdeel van de armenzorg' in: S. Groenveld ed., *Daar de oranje-appel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975* (Amsterdam 1975) 9-52.

Haan, S.W.M.A., *Inventaris van het archief van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden 1334-1979* (Leiden 1990).

Houtzager, H.L., 'Aspecten van de verzorging van ouden van dagen in Delft in de 16e en 17e eeuw', *Holland* 18 (1986) 209-214.

De inwijding van het Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwen huis binnen de stad Leyden (Leiden 1784).

- Kleibrink, Herman en Ruud Spruit, *Hoffes in Leiden* (Leiden 1979).
- Leverland, B.N., 'Het Sint Elisabethgasthuis in De Kamp', *Leids Jaarboekje* (1970) 51-68.
- Ligtenberg, C., *De armezorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw* ('s Gravenhage 1908).
- Mentink, G.J., 'Armenzorg en Armoede in de archivalische bronnen in de Noordelijke Nederlanden 1531-1854' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 551-561.
- Mieris, F. van, *Beschrijving der stad Leyden etc.* (3 dln.; Leiden 1762-1784).
- Moquette, H.C.H., *Rotterdam in den loop der eeuwen* dl. 2, 6e stuk (Rotterdam 1907).
- Noordam, D.J., *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986).
- Pot, G.P.M., *Arm Leiden. Levensstandaard, bedeling en bedeelden, 1750-1854* (Hilversum 1994).
- Pot, G.P.M., *Armoede en Armenzorg. Een studie over armoede en het Huiszittenhuis te Leiden in de achttiende eeuw* (doctoraalscriptie Leiden 1987).
- Prinsen, J., 'Armenzorg te Leiden in 1577', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 26 (1905) 113-160.
- Schmidt, J.D., *Weezenverpleging bij de gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht 1915).
- Spruit, R.J., *De Leidse hoffes* (Leiden 1969).
- Vis, G.N.M., *Oud en Arm. Hervormde bejaardenzorg in Alkmaar, 1744-1994* (Hilversum 1994).
- Wrigley, E.A. en R.S. Schofield, *The population history of England 1541-1871. A reconstruction* (Londen 1981).